Kants Fornuftkritik og En Soirée dansante

Forord til den elektroniske utgave

Dette verk er digitalisert i november 2008 av Nasjonalbiblioteket i Oslo og tilpasset for Projekt Runeberg i maj 2014 av Ralph E.

H. Jæger og G. Heiberg

Kants Fornuftintryk
og
En Soirée Dansante

Christiania 1878

KANTS FORNUFTKRITIK OG SOIRÉE DANSANTE. ———x——— CHRISTIANIA. FORFATTERENS FORLAG. 1878.

KANTS FORNUFTKRITIK

OG

EN SOIRÉE DANSANTE.

CHRISTIANIA.
FORFATTERENS FORLAG.
1878.

Det Mallingske Bogtrykkeri.

Naar jeg udgiver nedenstaaende korte, men udførlige fremstilling af den Kantiske fornuftkritik, saa er det væsentlig, fordi jeg gjennem den som indledning vil søge at bibringe læseren et begreb om, hvad filosofi er — et begreb, der selv blandt academici her i landet neppe kjendes.

Efter denne redegjørelse gaar jeg lige til sagen, idet jeg dog først vil gjøre læseren opmærksom paa, at selv om han følger med i detailerne af den reflexion, fornuftkritiken foretager, saa er han dog ingen god læser, hvis han ikke tillige inderliggjør reflexionen, saaledes at han kommer til at gjen-nemleve det psykologiske stadium, for hvilket fornuftkritiken saa at sige er det theoretiske udtryk — en bemærkning, der vistnok kan synes overflødig, men som er foranlediget ved den yderst gjængse opfatning af filosofi som en kun ydre reflexion, til hvilken den filosoferende er en ligegyldig tilskuer. Altsaa til sagen:

Man forestille sig en vægt, hvis to skaale er i ligevægt; der lægges et lod paa den ene af dem, og denne bevæger sig nedad og den anden opad. Hvad mener man saa at have iagttaget? Jo, at det paalagte lod sætter de to skaale i denne bevægelse, at der altsaa med andre ord existerer et aarsags- eller kausalitetsforhold mellem loddets

paalægning og de to skaalers bevægelse. Overvejer man imidlertid sagen en smule, saa indser man strax, at hvad man egentlig har iagttaget, er kun det faktum, at de to fænomener: loddets paalægning og de to skaalers bevægelse har fulgt paa hinanden itiden. Hvis altsaa iagttageren forholdt sig fuldstændig receptiv under iagttagelsen, saa vilde han blot kunne komme til det resultat: disse to fænomener har fulgt paa hinanden. Hvis han ikke paa forhaand var paa det rene med, at enhver forandring maa have sin aarsag, saa vilde han heller ikke kunne falde paa at søge nogen aarsag til den under iagttagelsen ind-traadte bevægelse og vilde altsaa ikke sætte de to fænomener i kausalitetsforhold til hinanden. Altsaa: man kan ikke iagttage nogensomhelst anden forbindelse mellem forskjellige fænomener, end deres samtidighed eller paahinandenfølge i tiden. Al anden forbindelse, som vi i erfaringen maatte finde mellem dem, har vi altsaa selv digtet ind i dem.

Kausalitetsforholdet er ikke det eneste forhold mellem forskjellige fænomer, som vi paa den maade bringer istand. Man forestille sig f. ex et kemisk experiment: En syre og en base bringes sammen, og der fremkommer et salt. Vi siger da ikke blot — som i forrige exempel —, at det første fænomen er aarsag til det andet, at syren og basen er aarsag til saltet, men ogsaa at det er syren og basen selv, der, gjensidig paavirket af hinanden, gjennem en kemisk proces assimilerer sig med hinanden til et nyt stof: saltet. Vi mener altsaa under dette experiment at have iagttaget, at syren og basen har forandret sig, samt at denne forandring har sin aarsag i en vexelvirkning mellem syren og basen. Og hvad har vi i virkeligheden iagttaget? Jo først fænomenet: en syre og en base; saa fænomenet: et salt; at disse to fænomener succederer hinanden, er alt, hvad iagttagelsen kan lære os om dem. Vi kan ikke iagttage, at syren og basen fremdeles exi-sterer i saltet, og vi kan derfor ikke vide,, om ikke syren og basen er forgaaet, og saltet altsaa er et nyt stof, der intet har med syren og basen at bestille. Hvorvidt altsaa overhovedet en forandring — det at ét fænomen bliver til et andet —, fotegaar i den objektive tilværelse, kan vi altsaa ikke gjennem iagttagelsen af samme komme til nogen erkjendelse af.

At vi antager en vexel af to fænomener for en forandring, vil ikke sige andet, end at vi antager disse to fænomener for at være forskjellige former af en og samme substans, og skalvi kunne antage dette, saa maa vi, da det, der forandrer sig, og som vi kalder substansen, ikke er gjenstand for vor iagttagelse, i os selv have substansbegrebet.

Men selv om nu i det nævnte exempel, syren og basen virkelig var én og saltet en anden form af en og samme substans, saa var det dog dermed ikke givet, at denne substansens overgang fra en form til en anden har nogensomhelst aarsag, at det ikke er rent tilfældigt, at syren og basen forandrer sig, netop i det øjeblik de bringes sammen. Det kan vistnok ikke nægtes, at hvis det samme indtræder flere gange, netop i det øjeblik man bringer en syre og en base sammen, saa »ser dette tilfælde ud som en tanke«, men for at vi skal kunne blive opmærksomme herpaa, maa vi først i os selv have den tanke, tilfældet ser ud som, nemlig kausalitetsbegrebet, da vi ellers ikke kunde anstille sammenligningen og finde ligheden mellem denne tanke og det iagttagne tilfælde. Er imidlertid saltet kun en anden form af den samme substans, end syren og basen, og har dette, at denne substans bytter form, sin aarsag i, at syren og basen kommer sammen, saa vil dette ikke sige andet, end at aarsagen til syrens forandring er basens indvirkning paa den, ligesom aarsagen til basens forandring er syrens indvirkning paa den; med andre ord, at syrens og basens forandring til et salt er en virkning af en vexelvirkning mellem syren og basen. Men vi kan ikke iagttage, at syrens og basens forandring foraarsages ved dette, at de bringes sammen, og derfor kan vi ikke, eller rettere: dette vil sige det samme som, at vi ikke kan iagttage, at en saa-dan vexelvirkning finder sted. Vi kan ikke iagttage det, og naar vi desuagtet antager det, saa maa vi i os selv have begrebet vexelvirkning, da vi ellers ikke kunde overføre det paa fænomenerne.

Naar man nu er kommen til den erkjendelse, at hverken substans, kausalitet eller vexelvirkning er navne paa noget af os iagttaget, men kun paa noget, som vi tænker ind i fænomenerne, saa opstaar det spørgsmaal: Existerer da denne forbindelse, som vi saaledes tænker ind i fænomenerne, ogsaa virkelig imellem fænomenerne selv? Hvis nemlig dette ikkeer tilfældet, saa reducerer al vor erkjendelse af fænomenerne sig til, at vi kan angive deres tid- og rum-forhold til hinanden. Vi kan da ikke drive det videre end til at beskrive de enkelte fænomener, fortælle, at slig og slig saa det fænomen ud, som viste sig paa den og den tid paa det og det sted i rummet. En saadan erkjendelse af fænomenerne vilde umuliggjøre al naturvidenskab og være ligegod med ingen, da den

hverken vilde være interessant eller nyttig, og det maa derfor være af vigtighed at besvare det opkastede spørgsmaal.

Iagttagelsen er imidlertid ikke det eneste middel, vi benytter os af til erkjendelse af de ydre i erfaringen givne fænomener. I mathematiken forestiller vi os a priori gjenstande, som vi tænker os muligheden af at træffe paa i erfaringen, og beviser, at naar vi forestiller os en gjenstand saa eller saa (betingelsen), saa er vi nødt til ogsaa at forestille os den saa og saa (satsen). Geometrien definerer f. ex. et triangel og beviser saa, at hvis man forestiller sig et triangel, saa er man ogsaa nødt til at forestille sig 3 vinkler, hvis sum er - 2 R. Og dermed mener den at have bevist, at det forholder sig ligedan med de virkelige triangler, som vi, om de findes, muligens kan træffe paa i erfaringen; men hvem siger os da, at disse virkelige triangler har de samme egenskaber som vore forestillede? Ligger deri, at vi maa forestille os en gjenstand saa og saa, noget bindende for de objektivt existerende gjenstande? Nej, vi kan naturligvis ligesaalidet vide, om den objektive tilværelse retter sig efter vore forestillinger, som vi tidligere vidste, om den retter sig efter vore begreber.

Retter tilværelsen sig virkelig efter vore begreber og forestillinger, saa maa der enten existere en gaadefuld harmoni mellem tilværelsen paa den ene side og vore forestillinger og tanker paa den anden, eller ogsaa maa tilværelsen være sammensat af begreber og forestillinger. I første fald vil vi, da vi ikke selv har konstitueret harmonien, ikke have noget middel til at komme paa det rene med, hvorvidt den virkelig existe-rer, men i sidste fald maa en analyse af tilværelsen vise, at den bestaar af de nævnte ingredienser: forestillinger og begreber, og denne analyse vil i saa fald skaffe os et bevis forrigtigheden af den erkjendelse af fænomenerne, hvortil erfaringsvidenskaberne naar, idet de gaar ud fra, at denne harmoni mellem tilværelsen paa den ene og forestillinger og begreber paa den anden side virkelig existerer. Som gjenstand for vor erfaring er tilværelsen kun den ene side af erfaringen, og vi kommer derfor til at maatte underkaste selve erfaringen en analyse.

Til det, vi kalder erfaring, hører to ting: et erfarende og et erfaret o: et subjekt og en gjenstand, der staar i et saadant forhold til subjektet, at den anskues af dette. I et saadant forhold staar vi til os selv, idet vi som selvbevidste anskuer os selv i de forskjellige tilstande, hvori vi befinder os, og i et saadant forhold til os staar alle de gjenstande, der paavirker vore sanser: synsevnen eller evnen til nødvendige anskuelser, høreevnen, lugteevnen, smagsevnen og føleevnen. Idet vi nemlig gaar ud fra, at alting maa have sin aarsag, og deraf, at aarsagen til vore sansetilstande, eftersom vi ikke er os bevidst frit at frembringe disse, ikke kan være os selv, slutter, at den maa være noget udenfor os værende — og alt udenfor os er i rummet —, säa kommer vi til at anse de gjenstande, der, naar vor synssans er i en bestemt tilstand, viser sig for vor anskuelse i rummet, for gjenstande, der ogsaa existerer uafhængig af vor anskuelse, og som ved sin indvirkning paa vor synssans tvinger os til at anskue dem. Og disse ved hjælp af synssansen eller evnen til nødvendige anskuelser i rummet anskuede gjenstande antager vi da ogsaa er aarsag . til vore øvrige sansers tilstande. Hører vi f. ex. en lyd, saa tror vi ogsaa den bevirket ved udenfor os værende gjenstandes indvirkning paa os. Synssansen eller evnen til nødvendige anskuelser leverer os altsaa alt stof til vor ydre erfaring.

Hvis nu for det første fornuftens udsagn om, at alt maa have sin aarsag, er rigtig, og dernæst den tro, at aarsagen til vore sansetilstande, saafremt den ikke er os selv, maa være en udenfor os i rummet existerende gjenstand, er vel begrundet, saa er det klart, at de af os anskuede gjenstande maa uaf hængig af vor anskuelse af dem existere i rummet. Men da vi nu hverken har nogen sikkerhed for, at vore sansetilstandebehøver at have nogen aarsag, eller at denne aarsag, om den gives, absolut maa være enten os selv eller de gjenstande, vi anskuer, saa kan vi naturligvis heller ikke vide, om de anskuede gjenstande kun existerer i vor anskuelse, eller om de tillige exister, hvad enten vi anskuer dem eller ikke. Da nu, som ovenfor vist, alt, hvad vi erfarer, anskues, og vi om anskuelser altsaa ikke ved, hvorvidt de tillige er i og for sig existerende gjenstande, saa faar vi ialfald for det første gaa ud fra det, vi ved, nemlig, at de ydre gjenstande saavel som rummet, hvori de er, existerer i vor anskuelse. Nu anskues alle ydre erfaringsobjekter — i modsætning til de indre erfaringsobjekter: vore egne tilstande — i rummet; vi kan ikke anskue noget udenfor os uden som værende i rummet. Hvis vi altsaa ikke havde rumsanskuelsen, vilde vi overhovedet ikke kunne anskue ydre gjenstande, og vor evne til ydre anskuelser er altsaa betinget af rumsanskuelsen. Er anskuelsesevnen i virksomhed, anskuer den alt i rumform, og rummet er

altsaa kun den form, hvori vi overhovedet anskuer ydre gjenstande. Men er rummet formen for vor anskuelsesevne, saa ej- det ikke noget objektivt, selv ofn det, at vi anskuer gjenstande i denne form, muligvis har en objektiv aarsag. Hvis altsaa det, at vi anskuer ydre gjenstande i rummet, har sin aarsag, saa er denne aarsag ialfald ikke at søge i de anskuede gjenstande, da disse existerer i rummet, og rummet kun existerer, forsaa-vidt som anskuelsesevnen er i virksomhed, men i noget udenfor — sit venia verbo — anskuelsen liggende. De i rummet existerende gjenstande er altsaa kun anskuelser eller — som vi senere kommer til at kalde dem — forestillinger.

Er synssansen eller evnen til nødvendige anskuelser i en bestemt tilstand, saa haves en anskuelse. Men først idet jeg anskuer mig selv som værende i denne tilstand, bliver jeg mig denne anskuelse bevidst; først naar jeg anskuer mig selv, kan jeg saa at sige stille gjenstanden for mig og forestille mig den. Nu kan jeg kun anskue mig selv som værende i tiden; jeg kan ikke forestille mig mig selv som værende udenfor tiden. Hvis jeg altsaa ikke havde tidsforestillingen, saa vilde jeg overhovedet ikke kunne forestille mig selv og dermedheller ikke blive mig mig selv og mine anskuelser bevidst. Tidsforestillingen er altsaa betingelsen for min indre anskuelsesevne, forestillingsevnen. Forestiller jeg mig noget o: bliver jeg mig noget bevidst, saa forestiller jeg mig det i tidform og tiden er altsaa kun den form, hvori jeg overhovedet forestiller saavel mig selv som de ydre gjenstande. Hvis altsaa det, at jeg bliver mig mig selv og mine ydre anskuelser bevidst, har en aarsag, saa maa denne aarsag, der paavirker min forestillingsevne og bringer den til at forestille i tidform, ialfald søges udenfor tiden, da denne kun existerer, forsaavidt forestillingsevnen er virksomhed.

Ved hjælp af evnen til ydre anskuelser, synsevnen, og evnen til indre anskuelser, bevidstheds- eller forestillingsevnen, fremstaar for os den fænomenernes verden, hvori vi lever. Alt, hvad der skal forekomme i vor erfaring, maa vi altsaa forestille os, og det er saaledes klart, at vi i erfaringen aldrig vil kunne træffe paa gjenstande, som vi ikke kan forestille os. Naar derfor geometrien godtgjør, at vi f. ex. ikke kan forestille os et triangel, hvis vinklers sum ikke er lig 2 R., saa kan et saadant triangel ikke antræffes i erfaringen, da vi i saa fald maatte kunne forestille os det. Ogsaa de arithmetiske sætninger er kun udtryk for forestillingslove og maa altsaa alle gjælde i erfaringen. At mathematiken ikke er anvendelig paa mulige udenfor en mulig erfaring o: udenfor tid og rum værende gjenstande, siger sig selv.

Vi har altsaa seet, at tilværelsen virkelig retter sig efter vor f o r e s t i 11 i n g, og den del af opgaven, som altsaa staar tilbage at løse,, er spørgsmaalet om, hvorvidt den ogsaa retter sig efter vore begreber.

Al vor erkjendelse begynder med erfaring, og den første form, hvori vore begreber, ialfald bevidst, existerer, er derfor en konkret: de er fænomenernes bevidsthedsformer, de former, hvori fænomenerne ganske umiddelbart existerer i vor bevidsthed. Først senere bliver vi os disse fænomenernes bevidsthedsformer bevidst som noget subjektivt, som noget, der ikke ligger i vor iagttagelse af fænomenerne, men lægges ind i dem ved deres optagelse i vor bevidsthed, og først derved kommerde til at existere som abstrakte begreber. Nu turde det hænde, at fænomenerne ikke kan optages i vor bevidsthed uden at antage disse former, og hvis saa var, da vilde tilværelsen — eftersom vi ved den forstaar alt det, der kan være gjenstand for erfaring, og da alt det, der skal kunne være gjenstand for erfaring, maa optages i bevidstheden — for at være til, maatte rette sig efter vore begreber.

Ved begreber forstaaes hér kun de, der, fordi vi ikke kan iagttage nogen indre, men kun en ydre tids- og rums-sammenhæng mellem fænomener, ikke kan hidrøre fra erfaringen — her er ikke tale om de fra erfaringer abstraherede almenforestillinger, som ogsaa i daglig tale kaldes begreber —, og de er som saadanne allesammen begreber, der betegner en ikke iagttagelig sammenhæng mellem fænomenerne o: ved hjælp af dem knyttes de i iagttagelsen (i indre forstand) sammenhængløse fænomener sammen. Hvis nu altsaa fænomenerne kun kan optages i bevidstheden i denne sammenknyttede form, saa er det klart, at de heller ikke i erfaringen kan forekomme uden i denne sammenknyttede Form, da erfaringen jo .netop er den bevidste anskuelse af fænomenerne. Det gjælder altsaa om at undersøge, paa hvilken maade anskuede fænomener optages i bevidstheden eller forestilles; eller — for at opkaste spørgsmaalet i en form, som ligger den almindelige

forestilling nærmere —: Hvorledes maa vi tænke os, at et barn, der netop kommer til verden, stiller klart for sig og derved hæver til bevidsthed de anskuelser, der paatrænger sig det.

Det gjælder her en analyse af bevidsthedsakten, og da samme akt foregaar med en saa svag grad af bevidsthed-, at vi ikke selv kan iagttage den, saa kan vi kun foretage denne analyse paa den maade, at vi finder ud, hvorledes de i bevidstheden faktisk existerende forestillinger maa være bleven optaget i bevidstheden, for at resultatet af denne optagelse skal kunne være blevet disse faktisk existerende forestillinger. Altsaa for det første: hvorledes existerer faktisk enhver ydre forestilling i vor bevidsthed? Som rumlig gjenstand er den enheden af en mangfoldighed af dele. Først naar jeg altsaa har opfattet en ydre anskuelse som enheden af et mangfoldigt, er jeg blevenmig den saaledes bevidst o: er den bleven saaledes optagen i min bevidsthed, som enhver forestilling i den faktisk existerer. Nu er i selve anskuelsen det mangfoldige givet; men kun derved, at jeg bliver mig anskuelsen bevidst o: kun derved, at det mangfoldige optages i én bevidsthed, kan det sammenfattes til forestillingens delelige enhed. Jeg maa altsaa for det første gribe (apprehendere) hvert enkelt moment af det mangfoldige i anskuelsen — ellers blev jeg mig den ikke bevidst som et mangfoldigt — og derpaa, idet jeg refererer dem alle til min bevidsthed, forbinde dem alle til en enhed. Under denne apprehension af det mangfoldige i anskuelsen maa jeg være mig selv bevidst; thi en optagelse i bevidstheden forudsætter dennes tilstedeværelse. Og idet handlingen saaledes kommer til at foregaa bevidst, idet jeg anskuer mig selv under handlingen, kommer denne til at foregaa i tiden, altsaa successivt. Men dernæst maa jeg ogsaa, efterhvert som jeg under apprehensionen gaar over fra et moment til et andet, stadig reproducere de foregaaende momenter i bevidstheden, saaledes at jeg, naar jeg har apprehenderet hvert enkelt moment af en forestilling, har dem alle liggende for mig i bevidstheden; thi dersom de enkelte momenter efterhaanden faldt ud af bevidstheden, saa kunde jo ingen hel forestilling bringes istand. Skal nu denne reproduktion kunne foregaa, saa maa jeg under apprehensionen af de forskjellige momenter være mig min indentitet med mig selv bevidst o: være mig min bevidsthed bevidst som en og den samme trods dens forskjellige indhold under apprehensionen. Og skal fremdeles de saaledes reproducerte momenter, naar apprecensionen er fuldført, staa for mig som momenter i en og samme forestilling, saa maa jeg være mig apprehensionen bevidst som en synthe-tisk o: sammensættende handling. Er jeg mig min bevidsthed bevidst som en og den samme under apprehensionen, og er fremdeles apprehensionen i min bevidsthed en sammensættende optagen af momenter, der for at kunne sammensættes, stadig maa reproduceres -— da ellers hvert moment vilde existere til forskjellige tider i min bevidsthed og altsaa ikke kunde sammensættes til en hel forestilling, — saa staar, naar apprehen-sionen er fuldført, den hele række af momenter for mig i bevidstheden som et sammenhængende, sammensat hele: anskuelsens mangfoldighed er fattet sammen til forestillingens enhed.

Bevidstheden om apprehensionens synthetiske føjen af ét til ét er begrebet kvantitet, og bevidstheden om det ved denne synthesis bestandig fremkommende begrænsede produkt er begrebet kvantum; kun dette sidste begreb er altsaa anvendeligt paa fænomenerne, det ved apprehensionen fremkomne. At begrebet kvantum ikke lader sig anvende paa mulige udenfor vor anskuelse og dermed udenfor tid og rum existerende gjenstande, er selvsagt, idet dette begreb kun er bevidstheden om et apprehenderet og dermed for vor bevidste anskuelse og altsaa i tiden og rummet existerende. Et udenfor tid og rum værende kvantum kan vi ikke forestille os.

Bevidsthedsakten bestaar i, at jeg forestiller mig mine egne tilstande. Jeg forestiller mig dem eller optager dem i min bevidsthed. Bevidstheden er altsaa forudsat, den maa jeg-først have, før jeg kan optage noget i den. Men bevidstheden, lørend noget er optaget i den, er bevidstheden om intet, den er kun den form, hvori det, der optages i den, forestilles. Men formen for dette er tiden, og bevidstheden, den rene bevidsthed, er altsaa kun den tomme tid, i hvis udfyldning apprehensionen bestaar. Men det, der kun er form for noget andet, det existerer realiter kun som dettes form, og tiden existerer altsaa realiter kun som anskuelsernes form. Bevidstheden som ren bevidsthed er altsaa kun evnen til virkelig bevidsthed d: muligheden til en udfyldt tid. Denne bevidsthed om den tomme tid er som muligheden til bevidstheden om en udfyldt tid begrebet kvalitet. Begrebet kvalitet, denne kun potensielle bevidsthed, realiserer sig i apprehensionen til en virkelig bevidsthed, bevidstheden om et tidsindhold, og denne bevidsthed om et tidsindhold er begrebet realitet. Som bevidstheden om et tidsindhold kan dette begreb ikke anvendes paa mulige udenfor forestillingen existerende gjenstande; en realitet, der hverken existerer nogetsteds

eller til nogen tid, kan vi ikke forestille os. •De bevidsthedsformer, hvori anskuelserne, for at blive forestillinger, maa optages, er altsaa kun begreberne kvantum og realitet. Hvis erfaringsgjenstandene for os o: i vor bevidsthed kun var forestillinger, saa hørte altsaa de tidligere omtalte sammenknyttende begreber ikke til de bevidsthedsformer, hvori fænomenerne nødvendigvis maatte optages for at blive, hvad de i vor bevidsthed faktisk er. Men, som før paavist, antager vi vore nødvendige forestillinger for objektive, ogsaa udenfor vor forestilling existerende gjenstande, der ved sin indvirkning paa os tvinger os til at forestille dem. Og idet vi antager dette, kommer fænomenerne for os o: i erfaringen til at existere i en objektiv tid. Nu sker vor apprehension af fænomenerne altid successivt, og i vor subjektive tid existerer altsaa alle fænomener successivt. Men det, at vi apprehenderer ét fænomen først og et andet siden, siger os intet oni fænomenernes stilling i den objektive tid. Og spørgs-maalet bliver da dette: Hvad driver os til, — saaledes som vi faktisk gjør — at antage nogle fænomener for objektivt samtidige og andre for objektivt paa hinanden følgende? Naar to fænomener følger objektivt paa hinanden i vor erfaring, — hvorledes de kan det, skjønt vor apprehension af alt, saavel det i erfaringen samtidig som successivt existerende, er successiv, indser vi endnu ikke — saa existerer altsaa ikke det første fænomen længere, naar det sidste existerer og vi siger, at en forandring har fundet sted. Hvis nu en saadan forandring var en foregaaen af ét fænomen og en opstaaen af et andet, saa maatte der under denne proces gives et punkt, hvor det første fænomens forgaaen ophørte og det andet fænomens opstaaen begyndte, et punkt, hvori ingen af fænomenerne var tilstede. Og da nu tiden kun er formen for vor anskuelse og •altsaa ikke kan iagttages i og for sig, men kun som form paa et tidsindhold, saa vilde bevidstheden, hvis den koncentrerede sig om forandringsfænomenet, i hint punkt blive bevidstheden om intet o: ophøre som virkelig bevidsthed. Man kan altsaa ikke forestille sig en forandring, hvis den er en forgaaen af ét fænomen og en opstaaen af et andet, og hvad man ikke kan forestille sig, det kan ikke foregaa i bevidstheden. Naaraltsaa det, vi kalder en forandring, foregaar, saa kan de to fænomener, hvoraf enhver forandring bestaar, ikke være andet end forskjellige former eller modi af en og samme substans. Ligesaalidt som man kan forestille sig en forandring, hvis den er en opstaaen og forgaaen af forskjellige fænomener, ligesaalidt kan man naturligvis forestille sig en opstaaen uden efterfølgende forgaaen eller omvendt en forgaaen uden forangaaende opstaaen. Forestillingsstoffet kan derfor hverken forøges eller formindskes, men er uforgjængeligt Bevidstheden om forestillingsstoffet som uforgjængeligt er begrebet substans, og bevidstheden om dets form som forgjængelig begrebet akci-dens. Hvis vi altsaa overhovedet kan iagttage en forandring, saa er det, vi iagttage, en substans, der gaar over fra en være-form til en anden. Men selv om der gives substanser med foranderlige akcidenser, saa er det dog ikke dermed givet, hvorledes vi, da vor apprehension af fænomenerne altid er successiv, skal kunne opfatte disse forskjellige nfisdi af denne samme substans som objektivt paa hinanden følgende, da jo det, at vi apprehenderer den ene først og den anden sidst,, ikke siger noget om, hvorledes fænomenerne existerer objektivt i tiden, men kun i hvilken orden de existerer i min bevidsthed. Skulde vi deraf, at vi apprehenderer ét fænomen først og et andet senere, bestandig slutte, at de ogsaa objektivt succederer hinanden, saa maatte jeg, om jeg fra Kristiania rejste til Paris, komme til det resultat, at Paris existerte senere end Kristiania. Men hvis jeg, hvad jeg end gjør, nødes til efter apprehensionen af et fænomen at apprehendere et andet, saa-ledes at det er mig umuligt at apprehendere det sidste først og det første sidst; hvis det med andre ord ligger i min forestillingsevnes natur at lade disse fænomener følge paa hinanden, og følge paa hinanden netop i den orden, saa vil jeg, da jeg antager fænomenerne selv for den objektive aarsag til mim forestillen af dem, nødvendigvis komme til at tro, at det, at jeg nødes til først at forestille mig det ene og saa det andet, skriver sig fra, at de objektivt existerer efter hinanden i samme orden, som jeg er nødt til at apprehendere dem. I vor erfaring forekommer faktisk forandringer, og vi har altsaa nu seet,at dette faktum kun er muligt, forsaavidt som de to fænomener, hvoraf enhver forandring bestaar, med nødvendighed følger paa hinanden. Bevidstheden om denne nødvendige paa-hinandenfølge er begrebet kausalitet, og paa ethvert forandringsfænomen maa altsaa dette begreb passe. Skal vi nemlig kunne opfatte to fænomener som objektivt paahinanden-følgende, saa maa vi have bevidstheden om deres nødvendige succession, hvilken netop er kausalbegrebet in concreto o: anvendt paa dette bestemte tilfælde.

Uden bevidstheden om nødvendigheden af at apprehendere flere fænomener i en bestemt orden, først det ene og saa det andet, vilde vi overhovedet ikke kunne have nogen forestilling om en objektiv paahinandenfølge. Nu er

det før paavist, at kun fordi vi er os fænomenerne bevidst som nødvendige, opfatter vi dem som objektivt existerende gjenstande, og kun derved faar vi forestillingen om en objektiv tid; opfattede vi nemlig alle fænomener kun som vore forestillinger, saa gaves der for os ingen objektiv tid. Hvis vi nu ikke alene er nødt til overhovedet at apprehendere de og de fænomener, men ogsaa til at apprehendere dem i en bestemt orden, saa staar, som vi har seet, disse fænomener i kausalforhold til hinanden; men hvis det, paa samme tid som vi vistnok er nødt til at apprehendere fænomenerne, dog er overladt til os selv, i hvilken orden vi vil foretage apprehensionen, saaledes at hvis vi appre-henderer A først, saa er vi bagefter nødt til at apprehendere B og C, og hvis vi apprehenderer C først, bagefter B og A, saa kan vi ikke antage, at A er ophørt at existere, naar B og C apprehenderes, eller at C er forsvundet, naar B og A apprehenderes, da vi isaafald ikke længere vilde kunne apprehendere dem, hvilket vi jo kan. Naar de altsaa, fordi de alle er nødvendige forestillinger, antages at existere objektivt i tiden, saa maa de, da de ikke følger objektivt paa hinanden, være objektivt samtidige. Men det at de maa opfattes som samtidige ligger altsaa ikke væsentlig deri, at vi ikke er nødt til at apprehendere dem i nogen bestemt orden, men deri, at vi paa samme tid dog er nødt til overhovedet at apprehendere dem. De samtidige fænomener kommer, fordi de alle er nød-ven di ge forestillinger, til at staa i en nødvendig sammenhæng med hinanden. For at forstaa dette vil vi tage et exempel. Man tænke sig én staa foran en husrække og begynde med at apprehendere det første hus. Dette kan han kun forsaavidt gjøre helt, som han tillige apprehenderer den nærmest tilgrænsende del af det næste; denne kun forsaavidt han apprehenderer den dertil grænsende osv. Hvis han nu har stillet sig foran et hus midt i rækken, saa vil han, hvis denne er lang, og han ikke staar tilstrækkelig fjernt fra den, ikke paa én gang kunne iagttage den hele række; der vil bestandig kun en del af den befinde sig indenfor synskredsen, og den hele række existerer altsaa for hans syn (o: subjektivt) aldrig samtidig. Naar jeg desuagtet i et saadant tilfælde anser den hele række for objektivt samtidig, saa har dette sin grund deri, at fordi jeg kun forsaavidt kan iagttage et begrænset, som jeg ogsaa har apprehenderet det, hvoraf det begrænses, fordi jeg med andre ord er nødt til bestandig at lade et begrænset fænomen begrænses af et andet fænomen -—, saa vil for mig, der anser fænomenerne for objektivt existerende ting, det grænsefænomen, jeg bestandig nødes til at forestille, komme til at udøve en begrænsende indflydelse paa det, jeg dermed har begrænset; ved denne gjensidige begrænsende virksomhed gjør de hinanden mulige som begrænsede. Og da nu en objektiv gjensidig begrænsning i rummet kun kan finde sted mellem objektivt samtidige gjenstande, saa er jeg altsaa nødt til at antage dem for samtidige. Denne fænomenernes gjensidige begrænsen af hinanden : kohæsionen, der er en paa engang attraherende og repellerende virksomhed fra begge de kohærerende fænomeners side, er altsaa betingelsen for, at to fænomener kan være objektivt samtidige. Bevidstheden om denne de samtidige fænomeners gjensidige indvirkning paa hinanden er begrebet vexel-virkning. Uden dette begreb vilde altsaa objektivt samtidige gjenstande ikke kunde existere i erfaringen.

Ved den gjensidige vexelvirkning: kohæsionen hænger altsaa alle samtidige ydre fænomener sammen. Alle samtidige fænomener udgjør tilsammen hele verdenssubstansen i denform, hvori den i det givne tidspunkt existerer o: verdenstilstanden i det givne tidspunkt. Tænkes denne verdenstilstand at vedvare en stund, saa vil dette sige det samme som, at de vexelvirkende kræfter i dette tidspunkt holder hinanden stangen. Men saasandt en forandring af en verdenstilstand — hvad der jo faktisk sker — foregaar, saa er dermed bevist, at verden før denne forandring uafladelig har forandret sig. Naar nemlig en forandring af verdenstilstanden foregaar, saa er, som vi har seet, den foregaaende verdenstilstand aarsag til denne forandring, og hvis denne aarsag havde existeret i et tidligere Øjeblik end det, der ligger lige foran det øjeblik, hvori forandringen sker, saa maatte ogsaa dens virkning: forandringen være indtruffet tidligere. Den foregaaende verdenstilstand maa derfor selv netop være bleven til, øjeblikket før forandringen foregaar, og følgelig have sin aarsag i en atter forangaaende verdenstilstand, der ogsaa af samme grund kun kan have havt en momentan varighed osv. Verden maa saaledes, i det øjeblik en forandring foregaar, ligetil dette øjeblik uafladelig have forandret sig. Denne uafladelige forandringsproces,' der ligger foran et hvilketsomhelst tidspunkt, hvori en forandring foregaar, sker efter kausalitetens lov, og naar man altsaa kj endte alle arter af kausalitet — der maaske lader sig tilbageføre til og dermed udlede af en eneste — saa vilde man ud fra en given verdenstilstand kunne rekonstruere alle de forgangne verdenstilstande, eftersom disse jo netop ved kausalloven hænger sammen med den givne

verdenstilstand. At finde disse love og ved dem den hele verdenssammenhæng, er naturvidenskabens opgave. Naturvidenskaben gaar uden videre ud fra, at en saadan sammenhæng gives; fornuftkritiken beviser, at den maa existere.

At en saadan sammenhæng existerer mellem de objektive i rummet existerende fænomener, er af det foregaaende klart. De indre, kun i tiden existerende fænomener, de forestillinger*), som jeg er mig bevidst frit at frembringe, og som jeg derfor

*) Ved forestillinger förstaas her alt, hvad der er »stillet for« og dermed existerer i bevidstheden.ikke antager for objektivt existerende gjenstande, de synes derimod ikke at behøve at staa i nogen kausalsammenhæng med hinanden. Ogsaa de objektivt i rummet værende gjen-standes existens i min bevidsthed kan jeg selv med nogen frihed beherske ved i kraft af min fri vilje at forandre sted i rummet. Men at vi er os noget bevidst som frembragt ved frihed, vil jo kun sige, at vi er os det bevidst som frembragt ved en beslutning. Nu er en beslutning en forestilling om mig selv som villende noget, jeg ogsaa havde kunnet ikke-ville. Dette ejendommelige slags forestillinger frembringes ligesaa vel som alle andre forestillinger af den bag forestillingen, bag bevidstheden og dermed udenfor tid og rum liggende forestillingsevne. Og hvad der frembringes ubevidst, det frembringes ikke ved frihed (i den almindelige betydning, hvori dette ord her er taget). Frihed existerer altsaa kun som en forestilling, nemlig som karakteren af de forestillinger, der har sin aarsag i forangaaende viljeforestillinger. Alt, hvad der af forestillingsevnen stilles for eller bringes ind i bevidstheden, frembringes ikke ved frihed, men ved nødvendighed, idet det flyder ud af denne blinde evnes natur. Og da forestillingsevnen ligger bag og dermed udenfor tiden, er den ikke foranderlig, da foranderlighed forudsætter en existeren i tiden. Alle indre fænomener følger altsaa med nødvendighed paa hinanden i den orden, hvori de i virkeligheden existerer i bevidstheden o: de staar alle i kausalsammenhæng med hinanden. At finde denne kausalsammenhæng mellem de indre fænomener er den emperiske psykologis opgave.

Hermed har fornuftkritiken egentlig løst den opgave, den havde sat sig, nemlig afgjørelsen af spørgsmaalet om, hvorvidt vore forestillinger og begreber med rette kan anvendes paa de i erfaringen givne fænomener. Men idet den under løsningen af denne opgave har bragt paa det rene, at hele den fænomenernes verden, hvori vi lever, kun er forestillinger, saa opstaar den videre opgave at undersøge, hvilke følger det kan drage efter sig, at vi — som vi. førend kritiken oplyser os, uvilsaarlig gjør — gaar ud fra den, som vi nu har set, falske forudsætning, at de ydre objektive fænomener er i og for sigexisterende gjenstande, der paavirker andre i og for sig exi-sterende gjenstande: bevidsthederne og derved frembringer forestillinger i dem.

Ud fra den forudsætning, at bevidstheden er en i og for sig værende gjenstand — istedetfor, som kritiken har paavist, kun en forestilling —, kan der anstilles og var der ogsaa før Kants dage bleven anstillet en helt igjennem falsk reflexion over sjælens væsen, som vi her skal gjengive.

Alt, hvad der existerer i min bevidsthed, er mine forestillinger. Jeg, denne bevidsthed, existerer til de forskjellige tider som bevidstheden om de og de forestillinger. Jeg selv, bevidstheden, er den ene og samme blivende substans i alle mine forestillingers vexel. Forestillingerne er bevidste anskuelser, og at disse anskuelser bliver bevidste, bliver forestillinger, skyldes bevidsthedsakten, apprehensionens synthetiske handling. Hvis nu jeg, der udfører denne handling, hvorved en forestilling bliver til for mig, var en sammensat substans, i hvis deles samvirken apprehensionens handling bestod, saa-ledes at hver del af mig bragte sin del af anskuelsen til bevidsthed, saa vilde den hele forestilling vistnok komme til at existere som hel for et udenfor staaende subjekt, der havde evnen til at sammenfatte produkterne af de enkelte deles handlinger; men de forskjellige deles handlinger og dermed sammes produkter vilde i mig kun existere hver for sig i den del af mig, der frembragte dem, og derved ikke af mig, det sammensatte subjekt, kunne sammenfattes til en hel forestilling. Altsaa kan jeg, det forestillende subjekt, ikke være en sammensat, men en enkel substans. Da nu enhver legemlig substans er sammensat, og jeg ikke er sammensat, saa er jeg ulegemlig, immateriel. En ulegemlig ting kan, da den ikke bestaar af dele, ikke gaa tilgrunde ved deling; den maa altsaa, hvis den skal gaa tilgrunde, forsvinde pludselig. Men hvis den forsvinder pludselig, saa er der mellem den tid, da den er, og den tid, da den ikke længere er, ingen

tid. Da nu tiden er delelig i det uendelige, saa gives der ikke to tidspunkter, imellem hvilke der ikke ligger et tidsrum, og en pludselig forsvinden er altsaa umulig. Og da jeg nu altsaa hverken kanforsvinde lidt efter lidt eller pludselig, saa kan jeg overhovedet ikke forsvinde og er altsaa udødelig. Jeg, denne enkle og som følge deraf immaterielle og udødelige substans, er enkel af den grund, at jeg for at have forestillinger (bevidste anskuelser) maa være mig min numeriske identitet under al apprehen-sionens vexel bevidst. Hvad der er sig sin numeriske identitet med sig selv bevidst, kalder jeg en person. Og dette, at jeg er en person, er altsaa den egentlige grund til, at jeg er enkel, immateriel og udødelig. Mig selv, denne enkle, immaterielle og udødelige personlighed, er jeg mig umiddelbart bevidst, medens de ydre gjenstande kun middelbart, nemlig gjennem iagttagelsen, kommer i min bevidsthed. Alt det, til hvis existens man kun kan komme ved en slutning, har en tvivlsom existens, medens det, hvis existens jeg er mig umiddelbart bevidst, har en utvivlsom existens; og da nu det første gjælder om alle ydre gjenstande, har disse kun en tvivlsom existens, medens jeg selv, da det sidste gjælder om mig, har en utvivlsom existens.

Ser vi nu lidt gjennem kritikens briller paa alle disse slutninger, saa finder vi snart, at ikke en eneste af dem holder stik. Hvad for det første det angaar, at jeg er substansen i alle mine forestillinger, saa er det »jeg«, hvorom der i saa fald er tale, kun min forestilling: »jeg« o: min bevidsthed. Men denne min forestilling er ingenlunde det samme som mig selv, det forestillende subjekt, der har denne forestilling. I ubevidst tilstand er jeg f. ex. noget ganske andet end forestillingen: »jeg«, hvori min bevidsthed bestaar.

Hvad dernæst angaar min enkelhed, saa er det klart, at kjernepunktet i denne slutning er den paastand, at det, der refererer alle forestillinger til forestillingen: »jeg«, maa være enkelt for at kunne udføre denne handling. Men hvorfor skulde man ikke ligesaa godt kunde tænke sig, at de forskjellige forestillinger blev refereret til den ene jeg-forestilling af forskjellige handlende subjekter? Man kunde jo tænke sig, at den ene forestilling: »jeg« var fælles for mange, ligesom forestillingen om de ydre gjenstande er fælles for mange bevidstheder. Hvad det kommer an paa, forat en hel forestilling skal kunnekomme istand, er dog kun, at alle apprehensionens momenter bliver referert til en og samme bevidsthed; denne maa være enkel, men den er som sagt ikke det samme som jeg, det forestillende, handlende subjekt.*)

Hvad videre slutningen om min personalitet angaar, saa beror jo ogsaa den paa den samme forvexling af min forestilling: »jeg«, min bevidsthed, med mig selv, der har denne forestilling. Min forestilling: »jeg« er som bevidstheden om et og det samme trods bevidsthedsindholdets vexel virkelig personlig; men hvad jeg, der har forestillingen om denne personlighed, er, det ved jeg dermed ikke.

Hvad endelig den sidste slutning om de udenfor mig værende gjenstandes tvivlsomme og min egen utvivlsomme existens angaar, saa er det af hele fornuftkritiken klart, at de ydre rumlige gjenstande, fordi rummet kun er formen for vor anskuelse af dem, kun er forestillinger, og at disse ydre forestillingers existens ingenlunde mere kan betvivles, end den indre jeg-forestillings existens. De ydre gjenstande existerer ikke i og for sig, ligesaalidt som jeg-forestillingen, men som forestillinger har begge dele en utvivlsom existens. Om derimod jeg, der har disse forestillinger, virkelig existerer, det kan jeg ikke umiddelbart vide, det kan jeg kun komme til gjennem en slutning, og min egen existens er altsaa tvivlsom.

*) Hvad angaar de to af enkeltheden afledede slutninger om immaterialiteten og udødeligheden, saa er det for det første klart, at de falder med det, hvoraf de er afledede. Forsaavidt imidlertid, som enkelheden gjælder for bevidstheden, saa siger det sig selv, at denne ikke er materiel, da alt det materielle er gjenstand for den ydre anskuelse. Men hvis jeg ved materiel forstaar det objektive, der ved sin indvirkning paa bevidstheden frembringer de ydre anskuelser, saa er dette mig ubekj endte x, der ikke existerer i, men kun ligger til grund for mine ydre anskuelser, netop mig selv, det forestillende subjekt, og jeg er altsaa i den forstand netop materiel. Men selv om jeg, der har bevidsthed, kun var den enkle bevidsthed, saa kunde jeg dog ikke deraf slutte, at jeg var udødelig. Thi om end bevidstheden som enkel ikke kan gaa tilgrunde ved deling og heller ikke pludselig forsvinde, saa kan den dog, da der gives forskjellige grader af bevidsthed, lidt efter lidt tabe sin intensitet og saaledes lidt efter lidt forsvinde.Alle disse slutninger beror altsaa paa, at jeg forvexler min forestilling: »jeg«, min

bevidsthed, med mig selv, der har denne bevidsthed. Jeg, det forestillende subjekt, viser sig ikke for sig selv; jeg er intet fænomen, ingen forestilling, og jeg kan derfor ikke faa nogen forestilling om, ikke komme til nogen erkjendelse af mig selv. Jeg gjør altsaa bedst i at opgive ethvert forsøg paa en saadan erkjendelse og kun befatte mig med den empiriske psykologi.

Vi har altsaa seet, hvorledes den indbildning, at bevidstheden er en i og for sig existerende gjenstand, medens kritiken viser os, at den kun er en forestilling, kan føre, og i sin Tid virkelig ogsaa har ført til, en sjælelære, der helt igjennem bliver falsk, fordi den hviler paa dette falske grundlag.

Ud fra den forudsætning, at de udenfor os i rummet værende gjenstande er i og for sig værende ting, kan man ogsaa anstille, og var der ogsaa før Kants tid bleven anstil-let, en række af falske reflexioner, som vi her ligeledes skal gjengi ve og belyse med kritiken:

Ethvert fænomen staar — og dette har vi tidligere seet er rigtigt — i vexelvirkning med alle samtidige fænomener. I kraft af dette vexelvirkningsforhold, hvori det staar med alle andre samtidige fænomener, er fænomenet, hvad det er. Hvis altsaa disse samtidige fænomener forandrer eller ophæver sin indvirkning paa det givne fænomen, saa forundres ogsaa dette, og ethvert fænomen er saaledes betinget af alle andre samtidige fænomener. Naar nu et betinget er givet, saa maa ogsaa alle dets betingelser være givne, og saasandt altsaa et fænomen er givet, saa maa ogsaa alle de med det samtidige fænomener d: verden som et hele være givet. Dette verdensheles udstrækning i rummet kan vi ikke forestille os som ubegrænset; thi til apprehensionen af det uendelige antal fænomener, hvoraf verden i saa fald kom til at bestaa, vilde vi maatte bruge en uendelig tid, hvilket er umuligt, da en uendelig tid netop er en saadan, som ikke kan bruges op. Verden maa altsaa være begrænset i rummet. Ethvert fænomen, og dermed ogsaa hele verden, er som rumlig gjenstand sammensat. En sammensat gjenstand er betinget af sine dele. Er en sammen-sat gjenstand givet, saa er dermed ogsaa alle dens dele givet; med andre ord: dersom man opløses sammensætningen, maa delene blive tilbage. Hvis man derfor vilde dele en gjenstand i bestandig mindre og mindre dele, saa vilde man tilslut naa et punkt, hvor ingen deling længere var mulig; thi hvis delingen kunde fortsættes i det uendelige, saa blen der, hvis delingen tænktes fuldført, ingen dele mere tilbage. Verdens del-barhed har altsaa en grænse. Komplexet af alle samtidige fænmener udgjør verdenstilstanden i et givet Tidspunkt. Ethvert fænomen, og dermed den hele verdenstilstand, er — dette har vi ogsaa seet er rigtigt — noget tilblevet, der har sin aarsag i den forangaaende verdenstilstand. Denne er ligeledes noget tilblevet, der atter har sin aarsag i en foran den gaaende verdenstilstand; thi havde den existeret bestandig, saa maatte ogsaa dens virkning, den givne verdenstilstand, have existeret bestandig. Denne foran den gaaende verdenstilstand har atter sin aarsag i en endnu tidligere verdenstilstand osv. Ethvert fænomen ligesom og enhver verdenstilstand er altsaa betinget af en saadan aarsagsrække. Naar nu et fænomen er givet, saa maa ogsaa alle dets betingelser være givet, og disse betingelser er da for det første, som vi har set, alle de med det samtidige fænomener o: den hele verdenstilstand i det givne tidspunkt og dernæst dennes betingelse, den hele forangaaende aarsagsrække. Denne maa altsaa være fuldstændig givet, før fænomenet kan indtræde o: verden maa til enhver tid være givet som et fuldstændigt hele i tiden. Nu kan vi

ikke forestille os verden som ubegrænset i tiden, fordi i saa « t

fald en uendelig tid i hvert øjeblik maatte være forløbet, hvilket er umuligt, da en uendelig tid netop er en tid, som aldrig kan forløbe. Verden maa altsaa have en begyndelse i tiden. Og har den en begyndelse i tiden, saa har den ogsaa en første aarsag, der altsaa ud af sig selv o: frit*) maa frembringe sin virkning. Og dénne første aarsag, der altsaa er det ubetingede, det ab s olut-nød ve ndige i mod-

*) Her forstaaes altsaa ved frihed ikke den før omtalte dagligdagse forestilling, der bærer dette navn.sætning til alle sine virkninger, der kun er relativ-nødvendige, den raaa selv være i tiden o: selv høre med til verden. Thi en begyndelse er en væren i et tidspunkt, foran hvilket ligger eu tid, da det, der begynder, endnu ikke er, og i denne foran begyndelsen af verdensforandringernes række liggende tid maa samme rækkes aarsag nødvendigvis have været.

Verden er altsaa et i rum og tid begræuset hele, der er sammensat af absolut-enkelte dele og har en første aarsag,

et absolut-nødvendigt væsen, som ikke existerer udenfor men i den.

Det er imidlertid let at modbevise hele denne kosmologi eller verdenslære. Ligesaalidt nemlig som vi kan forestille os verden som ubegrænset i rummet, ligesaalidt kan vi forestille os den som begrænset. Thi var den begrænset, saa maatte den være omgivet af det tomme rum, og verden og det tomme rum vilde altsaa være to samtidig existerende gjenstande og følgelig staa i vexelvirkning med hinanden. Men da var det tomme rum ikke et tomt, men et kraftfyldt rum, en virkelig gjenstand, der som saadan hørte med til verden, og denne maatte altsaa være ubegrænset i rummet. Verden kan heller ikke være sammensat af absolut-enkelte dele; thi enhver rumlig gjenstand er som extensiv størrelse delelig, og verdens delbarhed kan saaledes ikke have nogen grænse. Begrænset i tiden kan verden heller ikke være, da den i saa fald maatte begrænses af en tom tid, hvilket er umuligt, eftersom det tomme tidspunkt, der laa foran verdens tilblivelse, i saa fald maatte verdens aarsag. Og da nu dette tomme tidspunkt ikke adskiller sig fra alle andre tomme tidspunkter, saa maatte ethvert tidspunkt i den tomme tid være aarsag til og altsaa frembringe verden, der saaledes maa have været fra evighed af. Og har verden ingen grænse i tiden, saa har den heller ingen første aarsag, og der gives altsaa ingen kausalitet ved frihed, ej heller noget absolut-nødvendigt væsen.

Hvis verden er givet som et hele i rum og tid, saa maa den enten være begrænset eller ubegrænset. Da nu vi hverken kan forestille os den som det ene eller det andet, saa kan vialtsaa overhovedet ikke forestille os den som et hele. Og da fremdeles hele den for os existerende verden kun er vore forestillinger, saakan altsaa verden ikke være noget hele, da vi i saa fald jo netop maatte kunne forestille os den som et saadant. Naar vi derfor før kom til det resultat, at verden maatte existere som et hele, saa stak dette deri, at vi — hvad vi, før kritiken har oplyst os, uvilkaarlig gjør — ansaa fænomenerne for i og for sig, uafhængig af vor forestilling existerende gjenstande. Hvis nemlig en saadan i og for sig existerende gjenstand virkelig stod i vexelvirkning med alle andre samtidige i og for sig existerende gjenstande og altsaa var i og for sig objektivt betinget af dem, saa var det klart, at alle disse samtidige gjenstandes existens som et sammenhængende hele var betingelsen for, at hvert enkelt af dem kunde existere; med andre ord: da maatte verden existere som et hele i rummet. Var endvidere disse gjenstande objektivt i og for sig sammensatte, saa maatte denne sammensætning være fuldstændig. Og havde fremdeles den tilstand, hvori det hele komplex af samtidige i og for sig værende gjenstande befandt sig o: den hele uafhængig af vor forestilling i et givet tidspunkt existerende verdenstilstand sin aarsag i en forangaaende, ligeledes i og for sig existerende verdenstilstand, denne atter i en foran den gaaende osv., saa maatte jo hele denne aarsagsrække objektivt have existeret, før den givne verdenstilstand kunde indtræde, d. v. s. verden maatte existere som et hele i tiden. Hvis altsaa fænomenerne var i og for sig existerende gjenstande, saa maatte vi antage verden for et givet hele — et hele, som vi da rigtignok ikke kunde forestille os. Men, som vi før har seet, fænomenerne er kun vore forestillinger, ikke i og for sig existerende gjenstande. At alle samtidige fænomener staar i vexelvirkning med hinanden, vil derfor kun sige, at vi blot kan forestille os flere fænomener som samtidige, forsaavidt som vi forestiller os dem som staaende i vexelvirkningsforhold med hinanden, ligesom det, at alle efter hinanden følgende fænomener staar i kausalforhold til hinanden, jo blot vil sige, at vi kun forsaavidt kan forestille os flere fænomener som følgende efterhinanden, som vi forestiller os dem som staaende i kausalitetsforhold til hinanden*). Med andre ord: alt, hvad vi forestiller os som samtidigt, maa vi sætte i indbyrdes vexelvirkning, og alt, hvad vi forestiller os som paahinanden følgende, maa vi sætte i kausalforhold. Men deraf følger ingenlunde, at vi ikke skulde kunne forestille os flere samtidige fænomener eller gaa længer tilbage i forestillingsrækkens kausalled, end vi i et hvilketsomhelst øjeblik gjør. Hvorlangt vi end derfor gaar med vor forestilling, bliver verden dog aldrig noget helt, fordi vi ved at forestille videre bestandig kan gjøre den større. Men som sagt: hvis vi — hvad vi uvilkaarlig gjør, forinden kritiken har oplyst os — anser fænomenerne for objektive, i og for sig existerende gjenstande, saa nødes vi til at anse verden for et givet hele; og deraf følger da, at vi enten gjennem et ensidigt ræsonnement frembringer en falsk kosmologi eller ogsaa — hvis vi bliver opmærksom paa, at det modsatte af, hvad en saadan kosmologi indeholder, har ligemeget for sig — kommer til det resultat, at dette verdenshele ikke er tilgjængeligt for vor erkjendelse.

Til Ideen om et verdenshele svarer altsaa intet forestillingsobjekt, og forsaavidt denne ide anvendes paa

forestillingerne, saa er denne anvendelse falsk. Ideen om verden som et hele er imidlertid nødvendig for erfaringens mulighed; thi at vi overhovedet kan forestille os gjenstande som værende i et bestemt tidspunkt — og kunde vi ikke det, saa gaves der jo ingen erfaring — skyldes, som vi tidligere har seet kausalitetsbegrebets anvendelse paa fænomenerne, hvorved disse bliver afhængige eller betingede af de foregaaende fænomener. Skal erfaringen være mulig, saa maa vi opfatte fænomenerne som betingede, og da nu begrebet: et betinget ikke kan tænkes uden ideen om det ubetingede, saa er altsaa denne ide en conditio sine qua non for erfaringens mulighed.

Til ideen om verdensaltet svarer som sagt ikke nogen

*) At alle fenomener er sammensatte, vil kun sige, at vi maa forestille os fænomenerne som delelige, og da nu enhver del af et fænomen selv er et fænomen, maa altsaa ogsaa den forestilles som delelig.forestilling, hvilket, da verden kun er forestilling, vil sige det samme som, at verden ikke existerer som et hele. Verden er derfor hverken begrænset eller ubegrænset hverken i tid eller rum, og i den gives som følge deraf hverken nogen aarsag, der ud af sig selv o: frit frembringer sin virkning, eller noget absolut-nødvendigt væsen. — I verden gives hverken frihed eller noget absolut-nødvendigt væsen, men dermed eidet ikke sagt, at saadant overhovedet ikke gives. Man kunde jo nemlig tænke sig sagen saaledes:

Ethvert fænomen er forgjængeligt og so.m saadant aarsag til et andet fænomen i kraft af sin empiriske kausalitet. Hvorlangt man end gaar tilbage i fænomenernes kausalkjede, finder man dog intet fænomen, der begynder rækken og af den grund ud af sig selv o: med fri kausalitet frembringer sin virkning. Men dette, at ethvert fænomen har den virkning, det har, det kunde dog muligens have sin aarsag i noget udenfor forestillingens verden og dermed udenfor tiden værende. Denne ikke - empiriske eller — som vi af en grund, der senere skal oplyses, vil kalde den — intelligible aarsag kan som tidløs ikke være opstaaet og dermed heller ikke selv have nogen aarsag; den maa altsaa ud af sig selv o: ubetinget eller frit frembringe sine virkninger. Og tænkes denne intelligible aarsag ikke alene som aarsag til, at hvert enkelt fænomen har den virkning, det har, men ogsaa til, at fænomenerne overhovedet opstaar, saa er den, idet den altsaa paa engang (som tidløs) er sin egen aarsag og aarsag til alt existerende, det ubetingede, absolut - nødvendige væsen, af hvilket alle fænomener, alt empirisk er betinget. Dette ubetingede vilde være akkurat det samme som det, vi hidtil har kaldt forestillingsevnen eller mig selv, det forestillende subjekt. Og dette kun af sig selv afhængige, i sig selv begrundede væsen maatte, da al realitet flyder ud af det i sig potentialiter indeholde al realitet.

Idéen om et saadant al realitet i sig indeholdende absolutnødvendigt væsen, er, som vi har set, intet andet end idéen om det ubetingede, uden hvilken vi ikke vilde kunne tænke begrebet: det betingede, det begreb, der er forudsætningen for al erfaring. Og denne idé, der altsaa er en conditio sine quanon for erfaringens mulighed, den er fremdeles som idéen om altets ophav intet andet end den gudsidé, der har existeret fuldt bevidst, saalænge menneskene har været monotheister. Idéen om gud er altsaa nødvendig for erfaringens mulighed, men den er ogsaa kun en idé, og .hvad der adskiller ideen fra begrebet, det er, som den tænksomme læser allerede vil have seet, at der til begrebet svarer en realitet (fordi begrebet kun er den form, hvori realiteten optages i bevidstheden), medens idéen kun er en tanke, der betinger begrebet, men ikke har nogen til sig svarende realitet — forsaavidt vi ved realitet forstaar det, vi efter vor udledning af realitetens begreb alene er berettiget til at forstaa derved, nemlig et tidsindhold, et empirisk fænomen. Men dermed er det ikke sagt, at der til idéen ikke svarer en ikke - empirisk realitet, en realitet, hvorom vi ikke kan danne os nogen forestilling, fordi den netop er det, der ligger bag al forestilling og altsaa selv ikke er fænomen — og vi kan kun forestille os fænomener. Det er altsaa muligt, at der virkelig existerer et absolut-nødvendigt væsen, der i sig potentialiter er al realitet, med andre ord:

det er muligt, at der er en gud. Det er muligt-----------men

kan vi ikke paa nogen maade faa vished derfor? Jo, det ligger i guds begreb, at han maa være til; thi han er al realitet, og hvis han ikke var til, saa manglede han jo en væsentlig realitet, nemlig existensen. Saa naivt ræsennerede man før Kants dage om den ting. Man var sig ikke bevidst den himmelvide forskjel mellem en existens i vor subjektive tanke og en i og for sig værende existens og troede derfor, at fordi man var nødt til at tænke sig et al realitet i sig indeholdende væsen, saa maatte dette existere. Det førte bevis for guds tilværelse

indeholder jo nemlig kun den tantologi, at naar der til gudsideen svarer en realitet (o: hvis gud existerer), saa existerer gud. Det er klart, at da vi ikke gjennem erfaringen kan forvisse os om guds existens, fordi gud ikke er nogen forestilling og kun det forestillede erfares, saa kan vi overhovedet ikke komme til Vished om, hvorvidt der til vor gudsidé svarer en i og for sig existerende gud.Hermed er fornuftkritiken færdig. Og nu en liden reflexion over de resultater, den har bragt os. Den har bevist, at der i fænomenernes verden hersker en absolut lovmæssighed. Dette er den eneste ubeviste sats i positivismen, og fornuftkritiken har altsaa, idet den har bevist os rigtigheden af denne sats bevist os rigtigheden af positivismen*). Det er dens positive resultat. Men den har ogsaa et negativt resultat Den har nemlig ogsaa paavist, at vi vistnok er nødt til at tænke os noget bag al forestilling liggende, der frembringer al realitet, men at vi ikke kan vide, om der til denne vor idé — idéen om gud eller idéen om jeget — svarer en i og for sig existe-rende realitet**), og at vi, selv om saa var, ikke kan danne os nogen forestilling om og derfor ikke komme til nogen er-kjendelse af dette bag forestillingen liggende. Ved dette negative resultat er grænsen for vor erkj endelses rækkevidde optrukket. Og hvorlangt strækker sig saa efter fornuftkritiken vor erkj endelse? Hvilke erkjendelsesopgaver levner den os

til løsning? Jo, denne ene opgave: at gjennemrode de faktiske fænomener, finde den faktiske sammenhang mellem dem og derved skaffe os kundskab om, af hvilke love de er beherskede. Al den tilfredsstillelse, vor videbegjærlighed kan faa, bestaar altsaa efter fornuftkritiken deri, at vi kan skaffe os at vide, at de og de love — eller den og den lov, af hvilken de andre kan afledes, existerer i tilværelsen.

Og hvis nu et individ er saa ulykkeligt anlagt, at han ikke finder nogen interesse i at faa dette at vide? — Ja, saa er han efter fornuftkritiken henvist til at søge sin tilfredsstillelse i det praktiske liv. Og om han nu kastede sig ind i det

*) Den fadeste definition af begrebet sandhed er den, der svarer til vor forestilling om det rigtige — en bemærkning til opbyggelse for dem, der for-staar meningen med den.

**) Her er stedet for en liden parenthetisk reflexion, som jeg beder den positivistisk sindede læser om ikke at foretage, da den vil fordærve ham nydelsen af det førte bevis for positivismens rigtighed: Har fornuftkritiken ikke godtgjort, og kan det ikke godtgjøres, at der bag forestillingen ligger en tidløs og derfor evig uforanderlig aarsag saavel til fænomenerne selv som til den orden, hvori de følger paa hinanden, hvad borger os da for, at ikke nødvendigheden af, at to forestillinger i et givet tilfælde i en bestemt orden opkommer i bevidstheden, selv er en ren tilfældighed?praktiske liv, men kom til det resultat, at den tilfredsstillelse, dette ydede ham, ikke stod i nogetsomhelst forhold til de ubehageligheder og lidelser, som er forbundet med at leve ? Havde han saa egentlig andet at gjøre end at faa en ende paa sin jammerlige og fortvivlede tilværelse? Ja — i den fortvivlede tilstand, hvori han befinder sig, vil han ganske naturlig komme til at opkaste sig selv det spørgsmaal: Hvad er det egentlig, jeg mangler? Hvad fordrer jeg for at komme ud af min fortvivlelse? Aabenbart maa da dette, som han mangler, ligge udenfor det praktiske liv og udenfor det theoretiske gebet, som fornuftkritiken har indcirklet. Altsaa: skal noget kunne tilfredsstille ham, saa maa det netop være det, fornuftkritiken har afskaaret ham, og det maa han altsaa trods fornuftkritiken kunne skaffe sig, hvis han fremdeles skal gide leve — muligens kunde det tilfredsstille ham.

Her gribes han af interesse for den af kritiken forbudne frugt, og han giver sig til nøjere at undersøge, hvorfor den er forbuden. Og med den skjærpede kritiske sans, som fortvivlelsen giver, gaar han saa til en kritik af fornuftkritikens optrækken af erkjendelsens grænser. Hvorfor kan ikke det, der ligger udenfor erfaringen o: bag bevidstheden, erkjendes?

Nej, siger fornuftkritiken, fordi vi umulig kan forestille os det, der ligger bag forestillingen; thi i samme øjeblik vi forestiller os det, er det ikke længer det, det skulde være, nemlig det bag forestillingen liggende. Men er da det at erkjende en ting det samme som at forestille sig den? Ja, siger fornuftkritiken; thi begreber, hvortil der ikke svarer nogen forestilling' er tomme begreber, og et tomt begreb er ingen erkj endelse. Men hvis nu det absolut nødvendige væsen, hvis mulighed fornuftkritiken ialfald ikke kan bestride, virkelig existerer, saa vilde jo, da dette absolut-nødvendige væsen, om det existerer, ikke er nogen forestilling, et begreb om samme væsen ikke

være et begreb, hvortil der svarte en forestilling, og dog var det ikke noget tomt begreb. Naar nu det fortvivlede individ har gjort sig klart, at han vil vide, hvad det bag forestillingen liggende er, saa er jo gjenstanden for hans villen slet ikke det at faa en forestilling derom; thi fik han en forestilling om det,saa fik han jo netop ikke vide, hvad det er, da det jo ikke er nogen forestilling. Og naar nu altsaa fornuftkritikens mening med, at han ikke kan komme til nogen erkj endelse af det ab-solute, er den, at han ikke kan faa nogen forestilling om en ikke-forestilling, saa er det kun en fad tantologi, der ikke i ringeste maade angaar muligheden af det, han vil. Den af fornuftkritiken optrukne grænse generer han derfor aldeles ikke, og han skrider uden videre til det spørgsmaal: Er det muligt at faa et begreb om det absolute?

Hvad er nu forudsætningen for, at dette skal være muligt? Jo, forudsætningen er for det første at dette absolute er et begreb — et i og for sig, uafhængig af ham existerende levende begreb, et begreb, der tænker sig selv. Og da dette begreb skal i sig potentialiter være al realitet, saa maa det indbefatte i sig alle begreber, da et begreb jo ogsaa er en realitet. Og skal saa dette individ i sig kunne frembringe dette alle begreber i sig indbefattende begreb (den absolute ide) saa maa hans evne til at frembringe begreber, hans tænkeevne, hans fornuft, naar den tankes sat i fuld virksomhed, saaledes, at den tænker alt, hvad den som fornuft kan tænke, være en tanken af den samme tanke, det samme begreb som hint absolute er; hvilket, naar man vender forholdet om, er det samme som, at hint absolute er fornuften, den rene fornuft. Kun under den forudsætning altsaa, at det absolute er den rene fornuft, kan det interesseløse individ faa det, hvori hans interesse muligens kan gaa op o: hvorved han muligens kan tilfredsstilles.

Og naar saa er, saa maa det komme an paa et experiment: Hvis han tænker sig en ren tankevirksomhed, saaledes som den fornuftig alene kan tænkes, i fuld gang, og derved altsaa frembringer i sig den i fuld virksomhed værende fornuft, og det saa viser sig, at fornuften, naar den ikke existerer — som før i ham — blot som evne, men som reel, i fuld virksomhed værende fornuft, at da fornuften er det at frembringe den forestillingernes verden, hvori han lever, saa har han, idet experimentet altsaa er lykkedes, bevist rigtigheden af sin hypo-these: at det bag forestillingen liggende absolut-nødvendige væsen er fornuften. Men det er ikke dette, hvorvidt hanshypothese er rigtig eller ej, som interesserer ham. Selve det, at den er rigtig, har for ham kun værd, fordi det er forudsætningen for, at han kan faa fat paa det absolute, der muligens kan tilfredsstille ham. Og idet han nu, da han har dannet sig en forestilling om den maade, hvorpaa det experiment, der skal give ham det absolute, maa gribes an, ser klart for sig størrelsen af det dermed forbundne arbejde, saa skal der en stærkere drivfjær til, for at han skal kunne kaste sig over opgaven, end den blotte trang til at komme ud af den fortvivlede tilstand, hvori han paa grund af sin absolute interesseløshed ligeoverfor alt faktisk befinder sig. Om der er nogen mulighed for, at experimentet kan lykkes, ved han nemlig ikke, og den hele med experimentet forbundne uhyre an-strængelse kan han altsaa muligens komme til at gjøre sig, uden derved at vinde noget. Og skal han gide løbe den risiko at anstrænge sig slig forgjæves, saa maa han i det mindste have nogenlunde sikkerhed for, at experimentet, om det lykkes, vil skaffe ham den tilfredsstillelse, han forlanger. Og denne sikkerhed kan han kun faa ved paa forhaand at danne sig en idé om den forvandling, hans liv vil komme til at undergaa, om experimentet lykkes.

Og denne idé danner han sig da f. ex. saaledes: Er fornuften, den reelle fornuft, den alt det fornuftige tænkende tanke det at producere en uendelighed af bevidstheder, som alle apprehenderer en uendelighed af forestillinger, som ved denne optagelse i denne uendelighed af bevidstheder formerer sig til en uendelighed af subjektive forestillingsverdener, der paa en eller anden maade, fordi fornuften ligger til grund for dem alle, staar i en saa at sige gjennemsigtig forbindelse med hinanden, og han, det experimenterende individ, i kraft af sin subjektive fornufts (fornuften som evne) overensstemmelse med den objektive, formaar at udvikle hin til denne, saa er, i samme øjeblik han har udviklet den dertil, han, dette subjektive individ, den objektive tanke, der bliver sig selv bevidst — gud bliver sig bevidst i hans bevidsthed. Og fra det øjeblik af lever han det uendelig fyldige liv, som den objektive fornuft hidindtil ubevidst har levet. Han véd da den hele uendelighed af be-vidstheder som sig selv; i ham pulserer den hele uendelige verdens liv. Og da dette liv er altets liv og derfor forbruger den absolute grad — sit venia verbo — af energi, saaledes at intet spor af overflødig kraft bliver tilovers og kræver beskjæftigelse, saa lever han nu uden spor af trang til noget andet end sig selv, som han har (o: fuldt ud aandelig tilfredsstillet),

et saligt liv i evig kontemplation af sit eget absolut-energiske selv.

Vindingen, om experimentet lykkes, er uendelig stor, men netop idet han har forsøgt at fantasere sig ind i experimentet som lykkelig fuldendt, har han faaet øje paa det for ham paa forhaand ufattelige punkt: sammenfatningen af sit tænkte uendelige liv. — Han vilde være tilfreds, hvis han kunde opnaa at leve dette liv, han vilde finde det værd at leve, hvis der var mulighed for at kunne tilkjæmpe sig det. Hvis — hvis — —. Han har ingen sikkerhed for, at experimentet vil

lykkes. Men kun hvis det lykkes, gider han leve, og med al den fortvivlelsens styrke, som selvopholdelsesdriften avler, klamrer han sig haabende fast til dette «hvis» og begynder kampen med bævende tro paa den hellige fornuft.

*

II.

O hør mig, elskte, milde søvn, —

forlad mig ej, — o hør mig;

lad end engang mig hvile faa

som barn ved moders bryst,

lad end engang dit varme favntag

mig kryste tæt og sødt beruse; —

o gjem mig, — favn mig, — skjul mig, —

saa mindet, sorgens datter, sorgens moder,

ej snor sit garn om mig igjen;

dit blide milde aasyn

lad skræmme med sin tause værdighed

hin dæmon, som til træl mig gjorde,

som holder oppe øjelaaget,

med huldre-salve gnider øjet,

saa alt, hvad før mig tyktes skjønt,

nu blottet er i al sin barhed,

saa alt, hvad før jeg harmtes over,

nu hyllet er i sand forklarings kappe, —

som lig en orm sig snor om hjertet,

saa ej det frit og varmt kan slaa,

som lig en orm forgifter hjernen,

saa tirret den faar aldrig hvile, —

hin hadefulde dæmon,

som ruster hadets blanke rappe staal,

som pansrer mig mod elskovs skarpe pil —

O hør mig elskte milde søvn,

forlad mig ej, — o hør mig —.

3Kom hvil dig, hvil dig ved min barm, dit øjes bøn sig trænger til mit hjerte, jeg flydde dig og glansen flydde øjet dit, saa lysende og klart i fordums tid, — dog fordum var da ej du elsked mig.

Den fulde barm mig vugget blidt i søvn, og hendes søde kys var vuggesangen, og hendes haand blidt over øjet strøget mig førte nu paany til glemslens land.

------Nej, rejs dig, fly mig, gaa,

du dump og mat vil ligge ved min barm

og kræver kjærlighedens lidenskab,

hvor er den lidenskab den kjærlighed,

som du har talt om, sunget om,

som vildt du skriger om,

naar ej du mindes, jeg dig elsker højest,

saa du mig dybest saarer

i samme nu, mit favnetag varmest er:

naar du faar hvile, sove, glemme,

ja glemme al den sorg og smerte,

som du vil aldrig mig betro;

er det ej elskovs søde ene-ret

at dele smerten med den elskte?

Betro mig smerten, som dig nager — men hele smerten, al din sorg —, og jeg dig fører til min moders hjem, til dødens, fredens skyggefulde land; min moder lægedom for alle sorger har, du jordens taabelige søn, du elskte ven, jeg gir dig lægedom foruden smerte; betro mig alt og følg mig.

0 nej, jeg kan det ej, lad mig faa hvile, min kjærlighed til dig er taushed,

saa ej jeg føler hjernens tanker,

saa ej jeg tænker paa mit hjertes banken.

1 dødens land er evig taushed.

Jeg end engang vil kampen fristei dagens fulde, klare lys.

I dødens hjem er ingen kamp.

Men ingen sejer heller. —

Der gik et suk igjennem natten,

— Du skal faa sove, men du drømme skal; saa tyktes mig, det lød.

Der hvisked en susen i lindenes kroner, og maanen forsølved de sitrende blade, i dragende elskov smaabølgerne vugged ved barmen et billed af elskeren bleg, og springvandets straaler sig boltred og legte, mens maanen gav sølvskjær de glitrende perler Men ud ifra salen der aanded en duft saa glødende varm og saa vellystig krydred af vin og af roser, af vid og af smil, mens kvindernes latter sig blanded derude med springvandets piasken og taushedens summen for inde i salen var jubel og glæde, —

Hebe og Amor stak hoderne dristig af efeuen frem, som kransede væggen, og nikked saa listig til Venus og Mars,

der gjemte sig halvt i løvværkets skjul; — og rosernes duften, buketen af vinen, og straalen fra øjet steg op langsmed væggen, beruser og ildner gud Bakkus, der drager med vinløvomkransede gjæster til Indien.

Det stukkede tæppe, som dækkede bordet bar sølverne fade af kunstnere skaarne, fyldte med frugter, — den mægtige drue, det rødmende blyge, men ildfulde jordbær, den saftige pære, orangen den kjølende, -— de frugter fra norden, de frugter fra syden i farveglans laa og sig speilede kjækt i sølvet, som bar dem, i halvfyldte glasse,i kvindernes øje, — i yndig forvirring de kom, naar en kvindearm prydede bordet, skulde sig vælge imellem dem den, som skulde ved kvindemund hvile og dø.

I sleben krystal sig perled og skummed champagnen den unge, hin kvindernes vin,

— et viddets symbol og en løfternes daab —, og xeres'en funkled lig smeltede guld;

her purpred Burgundiens daarende avl, der rislede Rhinens alvorlige drue, frisk er den som bækken i sagnrige skove ensomt paa fjeldet.

Den svingedes høit, denne herlige vin, den avlede viddet, og kvindesmil skabende gløded den hjertet og fængsled den tanken,

— en kostelig demant er kvindernes smil og sprudlende vin og det dristige vid, som ildner og fremtryller glæden i vinen og kvindernes rødmen og glittrende vid,

— en. straalende, funklende demant paany De talte om alt, og de flydde ej ord,

— om tro indtil vanvid,

om mænd, i hvis bristende, indfaldne øje geniets den hellige ild luer klart, men slægten ej beder ved alterets fod og vil ej til gudernes sendebud lytte og skjøtter ej ilden, og ilden dør ud;

— om lidenskab grænseløs,

hin statue hugprud, i marmoret hugget, hvis svulmende aarer, hvis hævede pande, hvis ansigt i vrid og hvis skimtende øje skriger om tvivl og om higen mod lys;

—- om skjønhed i nøgneste, fagreste form, om Venus og Mars; men klarhed i øjet og varmen i hjertet og klangen i stemmen og rensende vid var ophav til ømmeste ynde og finhed,der svæved om samtalen blygheden skjærmende, som amoriner i leg.

De rejste sig op, og de satte sig ned, men blødeste tæpper blidt dæmpede gangen, og silkegardiner den hviskende tale i vindusfordybningen.

De drak med hinanden, mens klingende latter og blændende arme skar luften igjennem forsikrende og for at værge mod haandkys, malende og for at hæve sit ord; og nakken sig bøjed saa formfuldendt skjønt, mens lokkerne hopped fra skulder til skulder, som snelandet hvide, som sollandet varme; og mændene talte med smil om sin læbe, med alvor i øjet, mens ridderlig anstand og mandigste skjønhed sig tegnede kraftig, naar hovedet sænktes, og knæerne bøj des, og stemmen lød dæmpet til bøn og til hyldest. Naar noget betone han vilde — ej sjeldent, og hun vilde noget bemærke — saa ofte, til hende han nærmed sin mund — for at hviske, og hun vendte kinden sin til — for at lytte, da barmen sig hæved og blikket blev større af længsler saa hede; da maltes i øjet

en vemod i elskov, som duggede blikket, dog smilet bag taaren brød sejerrigt frem som vaaren i høstlige pragt —, da maltes i øjet

en elskov saa mild og saa inderlig dragende, da maltes en elskov

saa brændende hed og saa favnende stærk, en kjærlighed fager, som aldrig tog hensyn, i sorg var den født, den fødte begeistring.

Alt blanded sig sammen, saa luften var svanger med jublende sang og vemodige toner.Men ned ifra taget hang maaneskinslampen og hylled det hele i dæmrende skjær.

Kinderne gløded og øjnene lo af vin og af vid og af daarende tale; de hvisked og rødmed, for viddet var dristigt, de spotted og haanlo, saa hadet fik udløb, de talte begeistret, saa hjertet blev varmt, mens glassene fyldtes og glassene tømtes. Taushed der blev; — kun et enkelt sekund, men salen den fyldte, — de mærked det alle — de drev den paa dør, de jaged den ud; lidt skingrende latter, lidt højmælet tale, lidt klirren af glas, og de trodde sig fri.

— Taushed der blev, — der blev taushed igjen, saa skræmmende sort, saa de likte sig ej, saa isende kold, saa den omklamred alle, saa smilet blev vissent og vinen blev sur.

Han lokkerne rysted og rejste sig op; hans hoved var lidet, men øjet var stort, saa fromt og saa tindrende, skinnende klart, som blændedes øjet af straalende farver, som fanged det syner, vidunderlig skjønne, langt borte fra kulde og trældom og smaahed. Han svinged sit glas, og han hæved det høit.

Hæv pokalen skjønne kvinder, tømmer bægret ædle mænd; lad os jubelsange synge til den frihed, som vi ejer, som er guden i vort hjerte, vi, som ingen love lyder, som kan tanken, adelsbaaren, stanse i dens stolte flugt, vi, som ingen grænse kjenderfor vor kjærligheds begjaer, vi, som nøgen skjønhed elsker, uden figenblad den nyder, vi har evnen, slig som faa, til at leve før vi dø, — evnen slig, som de ej havde de to gamle fattig-koner, som forleden regnvejrsdag jeg saa; rynker, furer, sunkne øjelaag, snerpet mund og hule kinder, vaade, skidne fattigklæder, det er mine to veninder; nød og armod deres venskab stiftet har og holdt det sammen, og de passed for hinanden, deres ydre harmonerte, deres indre stemte sammen, nød og armod, livets storme i et vandglas' store hav, dannet deres træk fra uden, ingen tænken virked mægtig indenfra paa deres ydre;

— de modeller ej en maler, som og ej var menskeven, kunde paa sit lærred fæste. — konen A. fortalte konen B., at et brev beretted hende, sønnen Hans var af en braadsjø sidste stormnat under England kastet overbord;

hun som vented brev med hilsen og med sønnens halve hyre, stod nu ensom og forladt uden søn og uden hyre; hendes trøst var: hils min moder, saa der stod, var sidste ordet, som i stormens brag de hørte.Og saa græd de begge stakler, trøst veninden skjænked kjærlig; modren jamred: hjælp mig Gud; — nu til dobbelt ensomt kammer skulde hun jo gaa og kunde længer lege ej den kjære leg:

— solens blink i fattigstuen —

stulle om og pynte kvisten,

mumle ved sig selv: iaften

Hans, min søn, til mo'r sin kommer;

nu var legen ødelagt,

nu var hvert et haab forsvundet;

nu hun kunde ikke smile,

hviske, naar det led paa kvelden:

om ej nu han kommer, kommer

sikkert han imorgen; — Hans var død.—

Aa, hvor brave, aa, hvor gode

var de gamle, stygge venner.

Hæv pokalen, skjønne kvinder, tømmer bægret, ædle mænd, glæden juble i vort hjerte.

Tænk jer hine stakkels koner, aldrig fatted de hin frihed i dens nøgne gude-skjønhed, som et kraftig armtag leder, naar jeg skjønhedslandet vil erobre, som er skjult ved Eders barme.

De skjønne mod lyset holdt glassene op, ny skjønhed de fik af de funklende farvær.

Moderen sig styrter blindt i sorgen, søvner af, saa helet saaret er, naar vækket hun af tiden biir, som sløved

smerten.Aldrig smagte hun den sødme, som af smerten presses ud, aldrig fik hun trøsten kjende, som til glædens skjønne perler tryller bitre taarer om; ej den floromvundne glæde, ej den blomstersmykke smerte fik hun skue i de rige underfulde farvers spil; aldrig hun forstod at plukke isens roser, rimets perler; aldrig dukked hun i smertens bad, nød de svale bølgers rislen, aldrig stod hun op af badet, lysted end engang at dukke; ej champagnerusen nød hun, hvor man sorgen ej forglemmer, men den adler og den nyder, saa paa adels-maskeballet jeg i hver en hætte tror, at skjønnest kvindeaasyn dølges, hvor jeg selv mig fuldt ud nyder ret som helten i et skuespil i bløde rytmer vugget, mens mig gyldne farver blænder, sød musik mig øret daarer.

Hæv pokalen, skjønne kvinder, tømmer bægret, ædle mænd, livet er saa skjønt et sku'spil, vi kan alle roller spille. —

Barmen var blottet, men øjet var vaadt, armen var blød og til favntag formet, munden den skjælved af sitrende vemod, øjet for vidt, da hun hviskede stilt:

Gid jeg var den ene kone, kunde søvne af i sorgen.Tausheden fyldte hver eneste krog.

Hæv pokalen, tømmer bægret! — —

Gid jeg var den ene kone! det hviskende, mumlende lød gjennem salen.

Tømmer bægret, ædle mænd, skjønne kvinder, hæv pokalen!

Gid jeg var den ene kone, kunde søvne af i sorgen, det bragende, stormende lød gjennem salen.

Hæv pokalen, — nej jeg kan ej, — tror I ej, at hjertet brændte, jeg paa spranget stod at blande mig i hine gamle koners snak, trykke venligt dem i haanden, se dem kjærligt ind i øjet, takke dem, fordi de græd, tørke taaren af med varsom haand; ej en fod jeg kunde røre, mine lemmer skalv af kulde, jeg misundte dem, — af had jeg

tænder skar,-------hæv pokalen,

skjønne kvinder, ædle mænd!

Han trygled og bad, og de hørte hans bøn; de smaasnakked lidt, og de talte lidt højt, det tog sig ej ud, — og de talte piano igjen; viddet var veget, de prøved en vits og klinked med nik, som var intet paafærde, men de mored sig ikke, og talen gik traadt, blikkene likte ej møde med blik, og smilene stod der, men kjæven var træt.

Hun sad der saa taus, og hun hvilte sin hage paa armen, som blændede henover bordet,og stirrede ud, medens læberne bæved og formede ordlag, som saarede indad.

Endlig hun skreg, saa det ljomed i salen:

Kun en drøm det var, — jeg faar ej valget, faar ej fred og hvile, faar ej se min mor i vanvid.

Smilene strøg væk, og blikkene stormed mod hende for der at faa samles igjen.

Venner, hør min drøm og yd mig trøst i valgets bitre stund; trøst! — I yde trøst! — kun lindring, ikke helsebod er trøst i fællessorg, som os forener —.

Klar mig valget, som i drømme skrækslog sans og samling; svar mig sandt, om slig som jeg, f vælger: det faar bli (min trøstesløse trøst.

Mens jeg laa og kasted mig inat, ej fik sove, ej var vaagen, tanke krydsed tanke, og jeg længted efter søvn, jeg længted hvile efter dagens idræt: plukke sønder lil'konvallen for at se dens søde duft; mens jeg følte mig som sat mod væggen, — skimted efter frelse, mig en aand i drømme gjæsted.

Jeg dig giver fred og hvile, skreg den ud med mægtig stemme.

Efter aandens haand jeg strakte, takked for slig under-gave.

Smil om aandens mund sig ormed:End er sluttet ej kontrakten, vederlag af dig jeg kræver, ej omsonst jeg noget giver.

Tag, tag alt, jeg intet ejer, som jeg giver ej i bytte for slig kostlig lykkegave; skynd dig, nævn mig det, du kræver.

Vent kun! slig kontrakten lyder:

Jeg din moder vanvid giver, dig jeg giver fred og hvile.

— Mor! min moder! — skreg i angst jeg,

var alt ræd at slippe taget —,

hun hvis hals jeg favned kjærlig,

naar som barn paa hendes stol jeg stod,

titted hende ind i øjet,

klapped hende, naar hun stræved

natten lang for brød at tjene;

hun som ser, jeg lider,

og som be'r mig alt fortælle,

kaste sorgen af paa hende,

saa skal alt bli lunt og godt,

hun som klapper mig paa kinden,

naar godmorgen hun mig ønsker,

hun som kysser mig paa panden,

naar hun be'r mig sove godt,

hun hvis sagte fod jeg hører,

naar hun nærmer sig min

seng at høre, om jeg sover, —

aldrig! — vig du onde aand!

Ja, din mor, din gode moder, hun som væder puden med sin graad, skræmmes op, i mørke sidder, der hun støtter sig paa haanden, gjemmer saa sit ansigt, lægger sig og græder sig i søvn, tror, du brød med gud, den strenge, fra hvem hævnen kommer sikkert,tror, du overser din moder, kan jo ej forstaa, du aldrig letter hjertet dit for hende.

Ja! — jal — hende skal jeg ofre? aldrig, aldrig vig du onde!

Naar fik sidst i fred du hvile?

Minds du stunden, helligkvelden, da ej jublen frøs i brystet, fik ej blande sig med folkets jubelraab paa frihedsfesten, — da ej plyndret blev dit vemods smil ved hæslig piges fremtid, — husker du den stund, du saa en søn sin moder trued, og ej kvalt blev smerteskriget, saa, at modren bad for sønnen, og ej dræbt blev glædesmilet, — husker du den sindets julekveld, du lysted stirre ind med barnetro i moderøje — hint tilgivelsens det stille hav, — og taaren ej blev røvet, og ej tanker troen jaged? —

Nej, jeg minds, jeg minds ej stunden!

Tvende sole-mærker svundne, du skal se din fromme moder bande, skjælde, knytte næven, fare om i ækkel fjamsing, katten lig i leg med nøstet, øjet tændt af feberglansen, — du skal se din kydske moder løfte skjørt, som dyret lysten, skjemte slibrig dig at more, le saa raat, at hjertet ømmes, — se din gudhengivne moder sløvt sig kline op ad væggen, ingen kjende, intet gide.Skaan mig! — fly! — tag valget med! mig paa tungen brandt — brandt op. — Jeg! skal hamre dig i ho'det,

Jeg! skal isne dig dit blod,

Jeg! skal dig dit hjerte snøre,

Jeg! skal kvæle dig din pust,

Jeg! skal stanse dig din tanke,

Jeg! skal løsne dig din graad.

Du skal fejre smertens jubel, mens du river dig i haaret, du skal nyde angrens hvile, naar du bander værst dig selv.

Vælg!

Og saa skreg jeg, hør, jeg skreg:

Giv min moder vanvid, vanvid!

Giv mig smerten — jeg har valgt!---------

Hør mig aand! — Jeg ved dit spørgsmaal,

— aanden smilte atter haanligt —,

du i disse tvende dage

ej skal dette møde mindes,

ej skal tænke paa din moder

hyllet ind i vanvids taager,

ellers lammer du slig smerten,

marver ud du sorgen slig,

at naar daarekisten aabnes,

staar din moder der i vanvid,

men er og din sorg i vanvid,

—- ligner graad foruden taarer, ligner elskov uden kvinder. —

Saa det er! — jeg skreg fortvivlet —, sig, o sig dit navn — du ligner — dine træk jeg ofte saa — kjender jeg dig ej? — o svar mig!

Jeg er ond ej, jeg er god ej, — er mig selv kun, — du mig kjender, jeg er hvermands bedste ven, men mit navn det klinger ilde,hvermand skjæmmes ved mit venskab, sværger, at han aldrig saa mig. —

Aanden svandt, jeg vaagned op skjælvende i sved og kuldel

Giv mig smertens fred og hvilel giv min moder vanvid! — Vælgeri

De reiste sig op, saa at stolene ramled, de flokked sig sammen og knyttede næven, de dejlige kvinder og vittige mænd, og skreg som de haded den moder fra fødslen, som fødte med smerte, med glæde saa blind trodde, kjærligheds sæd avled kjærligheds høst:

Giv min moder vanvid! vanvid! giv mig smertens fred og hvile 1

Hæv pokalen, stolte kvinder, fylder bægret, ædle mænd 1 Lad os aande-drømmen glemme, kun en drøm det var, — vi faar ej valget, faar ej fred og hvile, faar ej se vor mor i vanvid!

Hun stod der den skjønne med svulmende former med hovedet hævet og glasset i haanden, som fanget af drømmenes manende spind.

En yngling af væxt, men med manddom i øjet sig listed paa tæerne hen, og med smil i lokkerne sortblaa han fæsted saa snildt af vinløv og druer et stolt diadem; hun mærked det ej, der bøjet hun stod og stirrede ud, medens barmen sig hæved og kinderne brændte og læberne skalv af knugende haabløshed, vellystig trøst.

Saa rødmed hun let, og hun smilte forlegent,

4thi spejlet det røbed, i hende sig samled

de leende blikke fra kvinder og mænd;

de mumlede alle og smilte og lo,

snart saa de paa hende, snart hæved de blikket

til Bakkus, der drager til Indiens erobring

i festtog med vinløvomkransede gjæster;

de mumled og lo, for de tyktes af finde

en lighed imellem den skjønne med druer

i bølgende haar og de legende kvinder,

som Bakkus gav navn og som navnet fortjente.

Hun rødmed paany, — forstod hvad de mente,

hun hævede barmen og slog med sin nakke

og svingede glasset og vugged sin hofte

og nynned en vise og tripped med foden; —

og glassene fyldtes og glassene tømtes,

de sang, og de lo, og de drak med hinanden,

de hviskede ømt og de jublede højt;

de saarede bittert de skjønhedens talsmænd,

der sidder til thinge, — med brask og med bram

de lønner med sølv hine livets fortolkere,

som kjæmper for sandhed og vinker mod fremtid,

som værner om skjønhed og spotter sin sam'id, —

de lader sig spotte, for selv blot at være

i fred for hin skjønhedens ørnstolte flugt,

som passer ej ind i systemernes bur, —

de spotterne lønner, — og binder sig ris

som fremtiden riser dem med; —

saa ynked de troens bespottere, fostre

af ondskab og dumhed og fadeste vits.

Men skarpest de snerted, og haanligst de lo af de lidenskabs drabsmænd, de jegets forhaanere; med mikroskop og med tal og med passer om aanden de værner, for sandhed de kjæmper, men dræber de troen, hin aandslivets blomst, og menneskets higen mod lys — mellem skjolde de klemmer, hvis mærke er: resignation; selv længted engang de mod visdommens sten, —saa fandt de den ej, men de trøstedes let, de fandt jo af andet saa meget, at

glæden i længslen svandt unda', og smerten fordunsted, hin smerte i haabet, som brast, da de maalet ej naadde, hin smerte, som avler en brændende længsel paany,

nu hjertet er goldt, og det føder ej længsler, det har ej den frugtbare frelsende tro; med kvalmende røgoffer svinger de nu og kaster paa knæ sig og tilbe'r hin gud, som de skjændede selv, — for de havde ej tro; forfængelig tager de guddommens navn, fornuften de kalder sin gildede gud.

Men hys! — hvad var det? — der blev taushed igjen. Hin yngling saa pudsigen grinte, som var det en pause i samtalen, snurrig tilfældig, saa lo de og talte om komisk talent, —

— men tausheden hylte som fygende uvejr, saa grinet fortrak sig til dødninge-humor; — de glassene klinked, de hæmted og kræmted, de larmed og lo, og de talte saa ivrig, de vilde ha' fred for den ubudne gjæst, — men tausheden skreg jo mere de larmed, det vared ej længe, —- saa hørtes kun den.

Margretha bød tausheden trods, der hun rysted de guldgule lokker, som kransed et ansigt, som mandlen i form og som marmor i farve, og lokkerne kjæmped i blødeste ynde med slangerne kunstnerisk snoet til armbaand; de dybeblaa øjne, som fjelde langt borte, mer blændende var end den mørkeblaa fløj el, som favned den fyldige, ranke figur, og ej var den kniplingekrave saa hvid som de unge jomfrulige bryster, der tittede frem saa hvide og varme og skjelmske.

4*Hun hæved sit hoved og slog saa til lyd; et smil saa vemodigt, saa barnemildt anende spilled i øjet af silkehaar skygget;

— naar døden er nær og ej sønnen tør se i moderens aasyn, at sjælen forsvinder,

o, da kan hun hviske med smil om sin mund, den sørgendes heftige hulken at stanse:

0 se paa mig op, — det er jo din moder,

er ræd du for mig? — jeg skræmmer da ingen.

— I øjet der funkled sligt trøsterigt smil, da bægret hun løfted og svinged i vejret, mens spillende straaler fra maanen mildt væved

1 blødeste skjæreste pels hende ind.

Tømmer end et festligt bæger! hyld os kvinder end engang! vi jer lønner, som I siger, tusendfold og lønner villig; lad fra fattigkoners sorger, mørke natte fantasier os mod skjønne minder vende; stryg da hine sorger væk, og panden pryd med festens kranse flettede af fagre blomster, rosen vi jo skjønhed døbte, ynde blev konvallens navn, myrthen, som sig kransen gjennem vinder, nævnes frihed jo, skræmmenavn for svage sjæle; denne krans er livets gave, smykker jer til livets fester! denne krans er dødens smykke, dufte skal den paa vor grav.

Jeg en vaarviol i kransen fletter ind, om saa I lyster.

Følg da mig paa mindets vinger, festlig stemt, i festligt skrud,bort til skjønne varme lande, hist hvor nordens høje ro med sydens varme fantasi, — enfoldig barnetro med fagre, nøgne, frie frihed bundet er i klangfuld harmoni.

Jeg minds en vakker sommerkveld i guld og farver hyllet, en kveld saa højtidsfuld og stille, saa dine bedste minder — om første elskov, modersmil, ærgjerighedens første sødme — faar ro og fred for livets larm og mylrer frem i vinget kor og drager hilsende forbi —, om hjertet bli'r du blød, har fiender ej paa viden jord, dra'r kjærligt alt det bedste frem, faar lyst at hjælpe, trøste selv der hvor armods pøbelplag' de tusen armods sorger skjuler, — mens venlig du til alle nikker, som ligegyldig gaar forbi.

Italien leve! runged end i kor som hundredstemmigt svar paa taler'ns varme frihedsord, og hattene de svinged højt og svor at dø for fædreland, og trykked tæt de skjønne, som ømt sig klynged op og svor, de skulde aldrig svige.

Saa svang de sig i dansen de hundred unge kjække par, mens fløjten klang og øjet lo og saa i øjet ind, for nybegeistrings ild at hente

til fædrelandets dyre værn. —

Han hvisked ømt, hun rødmed let, men nægted ej, at hist, hvor bækken krummer sig og risler mellem pinjetræernes slanke stammer med nyn saa vemodsfuld melodisk, er blomsten saare skjøn at plukke, er græsset blødt at hvile paa, er maanens dæmringsfulde skjær jo dobbelt skjønt, naar haand i haand man paradisisk ene vandrer. —

De voldsomt gav sig hen i dansens rytme-hvirvel og skreg og sang og glemte for takt og ynde hele verden, og hvisked ømt og rødmed let, og rødmed fuldt og hvisked atter.

Højtidligt vesper-klokken kimed, et tog af munke drog forbi; velsignende os alle prior strakte crucifixet frem; vi knælte ned og par om par med hodet bøiet, haand i haand de laa i bøn til gud — Der var en julens højtidsro som mellem Norges fjelde, naar bonden kommer langvejsfra til kirken, lysende i dalen, at høre fromt enfoldig de trøstens ord om verdens frelse. — De kyssed crucifixet, og i bøn de knæled for guds moders det rosenstrødde altar ned, for ungdoms fylde takked, for elskovs lyst og frihed,mens paternoster-mumien lød fra alles læber og i kor sig jublende blanded med klostrets klokker, med munkenes salmer og aftenens farver og maanens det fagre, det drømmende spind.

Paa knæ jeg kast ed mig og bad, jeg vilde bede som de andre, der haand i haand paa knæ de laa, jeg vilde tro og takke ham, der, hele livet ørken-ensom, slig kjærlighed gav hen, at tro — hin klare tillidsfulde tro — til mennesket han havde, som hans minde og hans gjerning slog ved tro paa ham, — hin trælle tro — paa slægtens største som paa gud. —

Nej, nej, jeg vilde tro paa ham, som gudens søn til jorden stegen, at føre slægten an fra trængsel til himlens lyse friheds-riger.

Jeg bad om bøn, jeg bad som barn, jeg bøjed hodet, lukked øjet, jeg lulied mig i stemning ind og sænked, døved mig i bøn.

Guds moder takked jeg for livets fagre minder, —

Italiens frihed og dets børn, —

for gyldenbræmmen over fjeldets blaa,

for alt — for alt, hvad herligt er;

jeg bad saa inderligt og varmt

for fattigfolk i usle hytter, —

for storfolk højt paa magtens tinde, —

for jer, — for hele verden.

Jeg tror hun hørte paa min bøn, da fromt jeg kyssed hendes fodog saa med stille sejerstro

i hendes moderøje ind;

jeg nød slig fred, jeg var saa glad,

som hun den unge pige er,

naar morgenfrisk og sund,

med kinden rød, i øjet ung,

ved dagens første gry hun gaar

imellem blomsterne i haven —;

til munkene jeg nikked, mænd

og kvinders haand jeg trykked,

mens lette taager dyssed

min tanke blidt i dyben søvn

af skjønne drømmesyner fyldt. — —

Kom, knæl i bøn! —

En latter saa kort, saa den skræmte væk smilet 1 saa raslede silken og kradsedes fløjlen, saa bøjedes knæet og sænkedes hodet, — de laa der saa knuget og dækked med haanden det sitrende øje, den brændende pande, og hvilte sig ud i en inderlig bøn, de dejlige kvinder og fribaarne mænd, mens fader-vor blanded i jubel sig med buketen af vinen og duften af roser og maanens det fagre, det drømmende spind. —

Saa skotted hun op med et smil om sin mund, men smilet frøs til, og hun gjemte sit hoved,

— hun saa kun de bøjede hoder i bøn; -— hun skotted igjen men med ledende øje, men ingen saa op, — jo, et blik der hun fanged, saa smilte hun, han maatte svare med smil, — og lidt efter lidt skotted blikkene frem, de smilte og smilte, — ej mæltes et ord, vi leger nok julelegi — voved hun endlig, nok juleleg 1 — svartes som ekko igjen.Maanen var skjult bag en sky, og ad vindverne natvinden føg, saa gardinerne blafred, den fyldte hver krog, og den hvirvled sig rundt og legte om lampen, saa snigende os langs væggene drev, og det tæred paa lungen at puste; men højt paa sin susende vinge den førte en gjæst, som var ubudt, som snøred dem struben, som tørred dem ganen; der sad de og giodde og vridde paa munden, men ord kom ej frem, for gjæsten dem stjal.

Hun ilte til vindusfordybningen hen at skjule sin graad og at svale sin kind, i silkegardinerne hylle sig ind, for der fra et gjemsel at lede op alt, hvad hun mindtes af trøstende minder, — af elskov, som løfted, af elskov, som favned, af haan mod det slette og had mod det smaa; hun fandt ej en blomst til at smykke sit bryst, ej græsklædte tue at hvile sit hoved, ej lægende urt til sin saarede pande. —

Saa leved hun ind sig i vildeste kamp,

med rallende skrig og med sejrende jubel; —

hun bodde i fagreste marmor-paladser,

og sad der en aften med blikket mod havet,

der mumlende brød imod slots-klippen ind,

og stirrede ind i den straalende solglød,

omgivet af leende kvinder og mænd,

som kjendte ej sorg, og som vidste ej savn, —

hun saa sig i vedbendomslyngede hytte

ved rislende bæk langt, langt inde i skoven,

hvor legen gik muntert med duer og børn,

hun vented paa ham, ak, som kyssed saa sødt,

hun kyssed de smaa, — og som favned saa varmt,

hun krysted de smaa, — og hun lukked sit øje,

da saa hun hans straalende, bedende blik.

/Hun rysted sit hoved og sukked og skalv og hylled sig ind for at varme sig lidt, og støttet paa armen hun stirrede ud mod himmelen op og de ilende skyer, mens øjet det bad og det trygled i bøn, — hun hævede haanden og truede ud, mens lynende blikkene kræved et svar. —

Men haanden hun sænked, og blikket blev mat; med haanden mod kinden hun ivrig saa ud paa skyernes lystige

leg omkring maanen, mens sitrende læbe hun tvang til et smil; — et spring, — hos Margretha hun stansede brat, der stod midt paa gulvet og stirrede ned, lod perle for perle fra halsbaandet trille, mens taare for taare fra øjnene vælded, — hun greb hendes haand, — og de ilte i løb, — og han fulgte med, som stod lænet mod væggen, som spotted med læben og spurgte med øjet; — de ilte i løb, og snart hoben forøgdes, de slutted sig til baade kvinder og mænd og for gjennem salen saa yre som dyr, mens lokker og livbaand stod bagover ud som vimpler og flag paa den lystige skude.

Se til! om du tør, der er skjønhed nok, se musklerne spændes, og armene kjæmpe, se svulmende barme og aarer violblaa, se funklende ild i det fugtige øje, — som solen, der spejles i mørkeste fjeldvand, og flagrende lokker, der snor sig om bryster, — som fossende floder om dejlige øer; de fagreste former saa bløde og runde du ser og du ser, men du kan ikke trættes, for øjet dit glider langs linjerne ned.

Se til, om du kan, der er skjønhed endnu, se farver i oprør og former i kamp!De for, saa det drøned, og bordet det rysted, og dugen blev farvet af skummende vin, og latteren skralded, naar vaserne klirred og glitred i lampens det ensomme skin.

Saa slutted de ring, og de hvirvled sig rundt i huldre-dans brusende, sydende vild, mens en stod i midten og gned, saa det isned, med korker paa flasker en hæs melodi.

Som statuer snart i en billedhal i taus majestæt over gulvet de skred,

Terpsichores laveste dyrkere snart de ligned i grin og i spark og i vridning; — saa sang de en sang, med et omkvæd i kor, men texter og toner de digtede selv, — al morsmaalets rigdom i texten var lagt, al tonernes klangfylde runged i sangen fra klagende smerte til barnligste latter, fra jamrende bøn og til kaadeste hyl; — snart skjønt og sublimt ifra hjertet det vælded: de tolkede menneskets tvivl og dets tro; — saa hæved hun kjolen, han smilte lidt dristig, — duetten gik langt over penhedens grænser; — fra hjertet det kom, naar om samlivets fryd, til hjertet det gik, naar om ensomheds sødme de sang som i rungende, jublende festkor.

En listed sig væk, — for han holdt det ej ud, han sneg sig til haven, at være alene; men aftenens luftning og springvandets piasken ham isned igjennem, der knuget han stod, der var saa uhyggeligt ene og koldt, — han ilte mod døren, — en skygge paa tærsklen! — han gjemte sig væk, — der kom flere til; det vared ej længe, saa var de der alle.

Saa lo de, saa lo de, saa lo de igjen,

og sluttede ringen og ilede ind

og dansed og sang, saa at stemmen blev hæs.Brast da de dejlige rosernes lænker, de fængsled sig i, — for de turde ej frihed. Prometheus stak hodet af blomsternes flor og vilde ej længer sig dysse i søvn, et tag han i lænkerne tog, og saa strødde han alle de dejlige blomster for vinden.

Øjet for famlende vildt gjennem salen, og sangen snart sfansed og dansen holdt op, de gisped, de maatte, de maatte ha' luft, og skrigene, mumlen sig formed til ord, hvorhen? hvorfra? — de hviskede alle, de hylte, de klynkede alle i kor.

Han stansede brat, — saa ud over mængden, han bød med sin haand dem at samles om ham; — han strøg sig i haaret og tørred sin pande, hvor kummer saa rugende havde sat furer, tankernes adlige ar. —

De stimlede sammen, de greb i hans klæder,

de saa ham i øjet, med bøn de ham klapped,

og mændene kvinderne trængte tilside

og slutted en ring omkring ham, — og de stod der

med sænkede hoder og spørgende øje,

men trætte til døden faldt kvinder ilcnæ

og strakte i vejret de bedende hænder.

En frelser i klarhed, med anende tungsind, han stod der i midten, og blikket gik langt, -— saa hæved han stemmen, — først stille og varsomt det rulied, — saa voldsomt det vældede ud.

Hiv ej tanken overborde, løsning gi'r ej hjernetomme gud, — hiv ej troen overborde, løn gi'r guden uden hjerte ej.

Tro fornuften helt tilende, og den skjønne, stærke gud,sandheds gud til jorden stegen, gi'r dig tankegaadens løsning, gi'r dig salig løs for sejrrig tro.

Saa strid ej førtes kampen, naar race stødte imod race, og slægters saga strøges ud, — naar gudeskifte rørte jorden, og guders pagt med blod blev bundet, — naar tankens stormænd tænkte, og massen stred for tanker i blindheds vilde raseri, — sas strid ej førtes kampen før, som kræves nu, for denne tro i menskehjertet tvinge ind, og men'sket himlen give.

Slaa væk din moders ømme haand, naar hun din hede pande stryger, — en hende har du mindre.

Ej trøst dit barn, naar gispende i dødens kamp det strider, — en hende har du fældet.

Ej hvisk din ven i øret det, som brænder dig paa tungen, som vil dig hjertet sprænge, i haab om trøst, i haab om tak.

Foragt de stolte fædres stordaad, ej øjet sitre, løfte-isnen ej gjennem legmet gaa, naar sanger'n synger deres pris, og folket jubler omkvæd til, og hne følelser hos mobben igjennem smudset glimter frem ved anelse om egen lavhed. —

Hin kjæmpe-drift, af drømme halvt, halvt viljens staal isammenvævet,hin djærve ridder-trubadur, ærgjerrighed, af sindet stryg.

Bryd kj ærlighedens lette spind med morgendug i solens straaler, — hint livets rige farvespil, som tryller skjønne farver ind, hvor alt var farveløst og tomt, — hint tætte, fagre blomsterflor, som kranser livets dunkle nat med aftendæmrings milde skjær og morgenrødens straaleglans.

Storm hjertets stolte ridderskab, om du i denne kamp vil sejr og sejrens laurer vinde.

Naar denne kamp du kjæmper helt og higer imod sejrens krans, til fjerne strand gaar skjoldegny, — naar striden hedest raser, og ensom du omkring dig ser, mens fællerne i døden segner, skal rygte gaa om frihedskrig ved høje pol — ved dag, ved nat, — naar saaret hvassest bider, kampskriget gaar fra pol til pol og drager blikket hid mod nord, — armeer skræmmes, naar til slag de føres mod hverandre, en mumlen gjennem begge hære! — et ryk! — en stans! — saa frem igjen! forfærdelsen til døden driver; men skriget gjennem luften hvæser mer pibende, mer døvende end dødens rallen, kulers torden; de faa, som striden sparer, da vaaben kaster — evig fred, den tidtbesungne, isner sammen.Vort kampens skrig skal hviske langt mere fult og lønligt, end naar de høje herrer raad om lande-grænser, folkets fremtid i stræv og arbejd lægger, skal suse dem om øret slig, at tanken spredes, handen skjælver, saa traadene, de bandt saa snildt, skal glippe dem af haanden;

0 muntre syn! — de høje herrer

1 bistert blinde famler om og støder hode imod hode og søger samle bundten op,

én traad er væk, — én knuder har, — den grejes ej, — og hele vævet de kaster langt, langt fra sig.

Vor kampens raab skal gi' dem trøst, de smaa i aanden, de som tror, at værste sorg er fattigdom; hin ene, bitre taare, som ved livets uretfærdighed blev presset ud, de tørker af, — de pusten dra'r og glæder sig i anelsen, i troen paa hint store friheds-løsen: al verdens menskers lighed, — dog skriget lyder end engang, — de lighed bander, — græder floder. Vort vilde kampskrig trænger ind til hine lærde, som dybsindig naturens bog igjennem gransker, og skrigets hæse hvisken dem den højst fornødne ro skal røve; de bøjer sig mod bogen, — nej, de love ej og grunde ej for dette skrig kan finde; — og se! de spotter bogen,de fordums lovens trælle;

de rejser sig og iler ud,

hvor storfolk, smaafolk, kvinder, mænd,

hvor oldinger og unge piger,

i angstens feber-glød saa skjønne,

i vældig, altid voxende

en mylder stimier sammen —

de lytte, —hør! vort kampskrig gjalder, —

sel menske-havets bølgen! —

de skriger selv, — og bander os,

som løste skriget dem fra bringen, —

og styrter sig i kampens hvirvel,

orkanens lig mod fos i hyl.

Og er vi først i kampens hede, vi kan ej, vil ej dra' os unda';

— en moder segnende med død i hjertet sit, skal barnet sit vort feltraab lære, før hun dør. —

Ej Rafaels de skjønne former, ej digter'ns stolte, ømme ord, ej toners fagre lidenskab, don Juans kvinde-sejre ej, ej Faustes mørke higen skal lokke dig fra stridens tummel, din stolte krigssang ej kan døve.

Vi har en gud, som fører os, og derfor er der sang i hæren, en gud, som elsker folket slig, at den, der sejrer, gjør han lig sig selv, — en mægtig gud, der gi'r af kundskabs træ paa godt og ondt, af evig-livets, altets træ en frugt i løn den sejrende.

I kvinder, komi stævn frem til sejr, paa kvindevis I elske skal,og I skal elske slig som manden, med stolt erobrings fulde lyst. I mænd! hin stille dragnings, hin graadopfyldte bævens, hin kvindens salig-lyst I skal foruden mandens elskov føle.

Men *tro* der kræves, — I den har, jeg ser det i jert øje. — — For sejren er ej sikker, ej sejrens løn er vis —,

han sitred i stemmen og hvisked det blidt, men de hørte ej ordet, de havde alt tro; —

en tro som Torqvemadas egen, naar han bød tusender at dræbes, en tro som Torqvemadas ofre, naar baalet varmed deres tro; en tro som Jesu milde tro, som Dannerkjæmpens indtil vanvid. Stævn frem med denne tro mod gud, og du skal sejrens palmer vinde.

De jubled i kor som en hymne til Gud:

Tro fornuften helt til ende, og den stærke, skjønne Gud, sandheds gud til jorden stegen, gi'r dig tankegaadens løsning, gi'r dig salig løn for sejrrig tro.

De favned hinanden, og smilet var varmt, de havde faa't fred, for de havde faa't tro.

Da solen i funklende pragt over aasen, forgyldende fjeldene, løsende alt fra nattens det rugende, knugende favntag, i stolt majestæt sig mod himmelen hæved.

*

Digitaliserad av Projekt Runeberg och publicerad på http://runeberg.org/kantsfor/.

Konverterad till .pdf, .epub, .mobi och .txt av Arkivkopia och publicerad på https://arkivkopia.se/sak/runeberg-kantsfor.

Filen skapad 2018-12-17 15:32:19.370442